

INNEHÅLL

4 Kroppen kan vara jagets fångelse

Hur tänker unga kvinnor kring sina kroppar? Hur hänger upplevelser av identitet och kropp ihop? *Fanny Ambjörnsson* har samtalat om detta med fem unga kvinnor. Hon finner ett mönster där tjejnerna vacklar mellan att se sina kroppar som objekt som kan kontrolleras och som en integrerad del av jaget. Ständigt pågår en sorts förhandling inom de unga kvinnorna kring kroppens roll och värde. Att ta avstånd från sin egen kropp kan vara ett sätt att försöka minska objektifieringen, att minska makten hos "den manliga blicken".

16 Ett möte mellan två kulturer

Förskolans arbetssätt ska in i den nya skolan. Vad skiljer historiskt sett mellan skolans och förskolans barnsyn och sätt att arbeta? Och hur kommer kulturerna att mötas? Genom att studera vilka förändringar som anges i måldokument och övriga ramar för verksamheten pekar *Inge Johansson* på möjliga vägar att utveckla nära samarbete mellan förskola, skola och skolbarnsomsorg.

29 Den riskabla ungdomstiden

Möjligheterna för dagens unga är fler och mer mångskiftande än någonsin. På grund av otrygghet och urholkade sociala gemenskaper har många nya risker uppstått, framför allt när det gäller hälsan, och det finns en tendens att bortse från de stora, klassrelaterade orättvisor som trots allt kvarstår bland dagens unga, menar *Andy Furlong*. Vi behöver ett nytt sätt att förstå ungdomstidens övergångar.

41 Könnsrollsmönster i leksakslådan

Pojkars och flickors leksaksinnehav skiljer sig åt. Det visar vardagliga iakttagelser och också många forskningsprojekt. Men varför är det så? Beror det på barnens egna val eller på att de vuxna omkring dem är fast i ett könstänkande? Eller på något annat? Kommunikation via leksaker är en mycket komplex process, menar *Anders Nelson*. Nallen och vattenpistolen är redskap i den kulturella återskapande-processen, i hur vi bygger upp själva tänkandet kring manligt och kvinnligt.

52 Vidvinklad syn på kroppen

Kroppens roll har i hög grad förändrats under modern tid. Den ses i dag som ett medel att presentera det egna jaget, som något "görbart". Den står också starkt i forskningens intresse. I den nytänkta antologin *Talet om kroppen* diskuteras det kroppsliga ur

olika infallsvinklar, till exempel: Hur betraktas kroppen inom idrotten? Vad händer när kvinnor beträder "manliga" arenor? På vilket vis talar vi om pojkars och flickors kroppar? Frågorna är stora och komplexa och kanske är ansatsen alltför bred, menar vår recensent *Jesper Fundberg* som också gärna skulle sett mer empiri.

58 Ny litteratur

62 Aktuella avhandlingar

63 Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap

Redaktören har ordet

Å var det dags för höstens första Locusnummer. Ett nummer som visar på den stora bredd som dagens forskning om barn och unga har. Du kan läsa om förskolans integration med skolan, om unga kvinnors tankar kring sina kroppar, om vilka nya risker de unga i Europa lever med i ett allt mer osäkert och flexibelt samhälle, om hur man kan förstå barns könsbundna val av leksaker, samt om vår tids kroppsfixering, som i hög grad präglar ungas självuppfattning. Särskilt unga kvinnors.

I dagarna firar Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap sitt tioårsjubileum. Veteranerna här ser tillbaka på ett decennium då forskningen om barn och unga såväl ökat och breddats som fördjupats. Perspektiven har blivit fler, och har bland annat kommit att utgå mer från de ungas egen syn på världen. En sådan utveckling är ingen självklarhet. Vilken sorts forskning som bedrivs handlar i högsta grad om vilket samhällsklimat som råder. Bilden av den fria, obundna forskaren är naturligtvis en en myt. Det gäller att överleva; att få anslag till

sina forskningsprojekt. Därför är också forskningen trendkänslig.

Dagens uttryckliga direktiv är att högskolan och forskningen ska vara till nytta för samhället. Men vad betraktas som nyttigt? Vid NYRIS 6, det nordiska ungdomsforskarmötet som ägde rum i Reykjavik i juni, diskuterades en tendens till hårdare styrning av forskningsanslagen inom barn- och ungdomsområdet. Forskarna styrs i ökad utsträckning till att arbeta med politiskt definierade problem. Arbetslöshet, kriminalitet, inflytandefrågor är exempel på områden som nu fokuseras, medan ungdomskulturfrågor, historiska och kritiska perspektiv inte är lika gångbara.

Många oroas av en sådan tidsvind. Vi behöver den mångfasetterade forskningen. För, som Ibsen sade, "en normal sanning räcker i högst tjugo år". Sedan är den utsliten eller avslöjad som lögn. Till den i djupare mening nyttiga forskningen måste höra den som inriktar sig på vilken sorts lögn som ryms i gårdagens och dagens sanningar.

Tilda Maria Forselius

Kroppen kan vara jagets fängelse

Hur tänker unga kvinnor kring sina kroppar? Hur hänger upplevelser av identitet och kropp ihop? Fanny Ambjörnsson har samtalat om detta med fem unga kvinnor. Hon finner ett mönster där tjejerna vacklar mellan att se sina kroppar som objekt som kan kontrolleras och som en integrerad del av jaget. Ständigt pågår en sorts förhandling inom de unga kvinnorna kring kroppens roll och värde. Att ta avstånd från sin egen kropp kan vara ett sätt att försöka minska objektifieringen, att minska makten hos "den manliga blicken".

Av Fanny Ambjörnsson

Jag känner mig vacker i ansiktet och upp. Jag tror inte att min kropp är med mig, om du förstår hur jag menar, utan det här är jag, från halsen och upp. Så om jag känner att jag är vacker så är det i ansiktet, aldrig i kroppen.

Anna sitter i soffan och funderar. Vi är tysta ett tag, sedan säger hon:

– Visst låter det som om jag är fullständigt kroppsfixerad nu?

Jag tänker på det hon nyss sagt – om att hennes skönhet sitter i ansiktet, inte i kroppen. Sedan på det hon berättat tidigare – att hon tänker på kroppen så gott som dagligen, oftast i negativa termer.

– Jag försöker faktiskt låta bli att bry mig om den, men det är inte alltid så

lätt, förklarar Anna lite urskuldande.

Jag nickar och fortsätter sortera i huvudet. Faktum är att det inte stämmer. Å ena sidan säger hon att kroppen inte "är med henne", å andra sidan att hon tänker på den dagligen. Vad betyder det att hon inte ser kroppen som en del av sig själv? Och vad beror det egentligen på att hon funderar så mycket på kroppen, trots att hon uppenbarligen inte vill göra det?

Anna är en av fem tjejer jag intervjuat

Fanny Ambjörnsson är doktorand i socialantropologi vid Stockholms universitet. Hon intresserar sig för unga kvinnor, kropp, sexualitet och genusedentitet. Senaste publikation är "Med kroppen som fiende" i *Begär och Behag. Kulturella perspektiv på kroppens, sexualitetens och intimitetens transformationer* (1998). Hon är även medförfattare till boken *Ett hjärta i jeans* (1997). E-post: Fanny.Ambjornsson@socant.su.se

för att få reda på hur unga kvinnor i dagens Sverige kan fundera över sina kroppar. Mina informanter är i åldern 20-24 år, har medelklassbakgrund och studerar, arbetar inom företag eller går konstnärliga utbildningar. Två av dem är uppvuxna i Umeå, en kommer från Göteborg och två har vuxit upp i förorter till Stockholm. I dag bor samtliga mer eller mindre permanent i Stockholm. Två av tjejerna har föräldrar från andra länder än Sverige.

Samtalen varierade mellan en och en halv timme och utgick från en vagt formulerad frågelista med fokusering på hur tjejerna själva uppfattar sina kroppar. Frågorna kom därför till stor del att styras av vad de själva ansåg centralt. Med de bandade och transskriberade intervjuerna som utgångspunkt kommer jag i denna artikel att föra en diskussion om hur dessa tjejer upplever relationen mellan kroppen, jaget och identiteten.

Alla de fem informanterna har en mer eller mindre negativ syn sin kropp. "För stora bröst", "bullig mage" och "valkar på ryggen" är något de säger sig vilja förtränga, men ändå funderar mycket på. Berättelserna om kroppen inleddes påfallande ofta med en beskrivning av de specifika kroppsdelar de var missnöjda med, vilket för det mesta visade sig vara så gott som hela kroppen. När jag uttryckligen bad dem beskriva det de var nöjda med uppstod ofta en besvärande tystnad. Vissa av dem kände sig kanske generade över att behöva uppmärksamma något de tyckte om med sin kropp. Andra hade helt enkelt svårt att komma på något de var nöjda med. Ingen av dem uttryckte ren belåtenhet, och de positiva

omdömen de gav var ofta omskrivna i negationer eller handlade om situationer där kroppen inte gör så mycket väsen av sig. Karin berättar att hon kan uppskatta sin kropp de gånger hon slipper tänka på den, då den inte är ett hinder. Den ideala

Den ideala kroppen tycks vara en som egentligen inte finns

kroppen är alltså, skulle man kunna säga, en kropp som egentligen inte finns.

Olika förhållningssätt till missnöjet

Tjejerna uttrycker olika sätt att förhålla sig till det faktum att de är missnöjda med sina kroppar. En av strategierna kretsar kring viljan att förändra. Den åtråvärda förändringen kan ske bland annat genom träning, bantning eller omläggning av matvanorna. Viljan att ändra på sin kropp handlar om att aktivt bearbeta och försöka omskapa det man är missnöjd med. Tjejernas beskrivning av träning och matkontroll kretsar därför till stor del kring själva handlingen, att aktivt göra något åt sin situation. För till exempel Vanja resulterar detta i att hon kan tolerera sina ”alltför stora bröst”, medan hon fortfarande är missnöjd med sin mage, eftersom den är något hon kan träna i form.

När jag tränar trivs jag väldigt bra med

min kropp. Då spelar det ingen roll att jag kanske har lite fläsk på magen för då håller jag igång och känner mig sund på ett helt annat sätt. Då håller jag inte på med att jag ska äta mindre för att gå ner några kilo, för då tränar jag ändå. Då har jag min säkerhet i det. Men när man inte tränar kan man lätt känna sig plufsigt och osund på nåt sätt (Frida).

Att försöka dölja kroppen i sammanhang där man känner sig osäker är ett annat sätt att förhålla sig till missnöjet. Det kan handla om att låta bli att ha alltför iögonfallande kläder eller helt enkelt välja att inte ta plats. Både Vanja och Karin beskriver hur de undviker till exempel badstränder och solning för att slippa utsättas för obehaget att visa upp sina kroppar offentligt. Frida berättar att hon låter bli att prata i stora grupper eller på andra sätt dra blickarna till sig de dagar kroppen fått underkänt under morgonspegligen.

Ytterligare en möjlighet att förhålla sig till den negativa kroppen är att välja att distansera sig från den. Både Anna och Karin beskriver en uttalad ambition att ha ett visst avstånd till kroppen och det kroppsliga. Genom att ha distans till kroppen kan bland annat Karin försörjas med det faktum att hon är missnöjd med sina bröst.

Att försöka ha distans till sig själv och sin kropp tror jag är väldigt viktigt.(...) Man måste kunna se sig själv utifrån och kunna skratta åt sig själv. Inte ta sig själv så allvarligt. Det tror jag man utstrålar. Skulle jag gräva ner mig för mina bröst så skulle det synas. Jag skulle förmodligen få mycket sämre hållning och uppleva mig som en

storbröstad tjej som är jätteklympig (Karin).

Trots att informanterna till största delen tänker på sina kroppar i negativa termer, förklarar så gott som alla att de inte har några direkta problem med kroppen och det kroppsliga. I vissa fall grundar sig detta i deras egna jämförelser med anorektiska eller bulimiska vänner, där de själva framstår som normala och problemlösa. I andra fall beskrivs missnöjet med kroppen vara något som ”alla” måste tampas med och blir således en sorts normalitet.

Som vi har sett vittnar berättelserna om ett markant avståndstagande från kroppen. Den beskrivs i många sammanhang som ett objekt att bearbeta eller använda sig av. De unga kvinnorna talar om vikten av att ”ha distans till sin kropp”, att vilja ändra på den eller att betrakta den som ett ”hinder”. Ytterst illustrerar deras användning av språket hur de betraktar kroppen och jaget som skilda delar. Jaget beskrivs som synonymt med ansiktet och huvudet medan kroppen upplevs som ett ”bihang”. Kroppen är således något man har, medan jaget är det man är. Annas uttalande i artikelns inledning ger en tydlig illustration.

Jag känner mig vacker i ansiktet och upp. Jag tror inte att min kropp är med mig, om du förstår hur jag menar, utan det här är jag, från halsen och upp.

I många fall handlar det om en uppdelning mellan jaget som aktivt och kroppen som passiv och mottagande. Det jag som upplever och agerar är således inte det

samma som den ”eftersläpande” kroppen. Några av tjejerna beskriver uppdelningen i termer av ett seende jag kontra den betraktade kroppen. Jaget koncentreras till ansiktet och framför allt ögonen, medan kroppen endast blir ett objekt som kan granskas.

Om en kille skulle titta bara under hakan på mig skulle jag tycka att det var väldigt otrevligt. Det skulle vara en otrevlig känsla. Men om nån tittade på mig rakt i ansiktet... om de skulle titta på mig medan jag pratar och de skulle tycka ”wow”... Då skulle det kännas bra. Om det vore för det som var jag och det jag sa, snarare än om nån tittade på mig bara (Vanja).

I Vanjas beskrivning ligger identifieringen av jaget i känslan av att vara aktiv och seende. Att bli betraktad och uppmärksam när hon pratar och agerar upplevs som positivt, eftersom man då ser det aktiva jaget. Om någon däremot enbart tittar på kroppen, det som finns ”under hakan”, mår hon dåligt och känner sig kränkt. Kroppen är inte en del av det jag hon vill presentera.

Kropp och identitet

I motsättning till synen på kroppen som ett objekt man måste förhålla sig till, finns de sekvenser där den beskrivs som utgångspunkten för den egna identiteten. Kroppen uppfattas som ett uttrycksmedel med vilket man meddelar sig med sin omgivning. Hur jag ser ut säger något om vad jag är för sorts människa. Frida till exempel beskriver hur hon, när hon hamnar i nya sammanhang, tydligt känner hur hennes kropp och kläder blir en

del av hennes identitet. I sådana situationer fungerar kroppen som en bild av vem hon är som person. Även en stor del av det egna välbefinnandet kopplas till utseendet och kroppsuppfattningen. Är man glad och har bra självförtroende trivs man också med kroppen. När man däremot är ledsen eller deprimerad kopplas även denna negativa känsla till kroppen. Upplevelsen av ett välmående jag och en välmående kropp hör alltså samman. Kroppen blir således en viktig och integrerad del av jaget.

Jag tror att skönhet har med glädje att göra och hur man mår. Om man är glad och känner att resten av livet rullar på och allting är toppen så blir man vacker. Så jag tycker inte att det är så konstigt att man blir ful om man mår dåligt (Frida).

Dubbla budskap

I tjejernas berättelser kan vi alltså delvis se hur deras syn på det egna jaget integreras med kroppsuppfattningen. I dessa situationer är självkänslan och självförtroendet nära kopplade till upplevelsen av och med kroppen. Samtidigt ser vi hur kroppen också ofta uppfattas som avstånd och yta, ett objekt att hantera och förhålla sig till. Man skulle alltså kunna säga att tjejernas upplevelser av kroppen rymmer en inre motsättning, där synen på kroppen som en integrerad del av jaget ständigt kolliderar med upplevelsen av den som ett objekt.

Hur ska man då förstå dessa dubbla budskap? Jag tycker att man i intervjuerna kan urskilja en övergripande strävan att medla mellan de olika delarna, att i vardagen hitta en punkt där alla olika nivåer

sammanfaller och bildar en harmonisk helhet. Det ser ut som om kärnan i tjejernas berättelser till stor del handlar om just denna strävan att integrera kroppen med det egna jaget. Det ideala tillståndet kan sägas uppnås när motsättningen mellan objekt/subjekt, kropp/själ suddas ut. Karin beskriver detta idealtillstånd som en önskan att bli betraktad som en hel människa, inte bara kropp. Att lyckas med denna föresats ter sig dock snudd på ouppnåeligt. De flesta sekvenser i intervjuerna tyder ju också just på hur uppdelningen mellan jag och kropp är en ständigt närvarande realitet. Dessa erfarenheter är något som tjejerna ständigt bär med sig i vardagen. På så sätt kommer deras berättelser till stor del att kretsa kring återkommande förhandlingar mellan upplevelsen av kroppen som objekt eller subjekt. Att detta är något de mer eller mindre medvetet reflekterar kring kan illustreras av Fridas resonemang om hur kroppen hela tiden pendlar mellan att vara objekt och subjekt; något man vill ändra på, eller en integrerad del av jaget.

Kroppen har så mycket med självförtroende att göra. Och självförtroendet har mycket med kroppen att göra. Om man hade bra självförtroende så skulle man inte bry sig om kroppen. Så på nåt sätt har man väl det som nån sorts ursäkt. Att då skulle allting bli perfekt om man hade den perfekta kroppen, för då skulle man kunna vara precis den man är. Och samtidigt, om man hade den perfekta kroppen så kanske man skulle få bra självförtroende och då kanske allt skulle fixa sig.

Hur ska man då förstå detta fenomen? Varför handlar relationerna mellan krop-

I Internetutgåvan har denna bild utgått av upphovsrättsliga skäl.

Jaget koncentreras till ansiktet och framför allt till ögonen, medan resten av kroppen görs mindre viktig. Foto: Mikael Andersson.

pen och jaget till en så övervägande del om dessa ständiga förhandlingar? Mike Featherstone (1994) har studerat vår syn på kroppen i vad han kallar den västerländska konsumtionskulturen. Enligt honom kommer utformandet av den egna kroppen att utgöra en allt mer central del av identiteten och jagupplevelsen i ett samhälle präglad av en konsumistisk inställning till allt ifrån kunskap till stilar och värderingar (se även Giddens 1990). Tendensen kan sägas gå mot att se krop-

pens egenskaper som plastiska. Individens övertygas om att hon, genom att "arbeta med sin kropp", kan uppnå ett visst eftersträvanvärt utseende, och således en viss eftersträvad identitet. Kroppen ses som "görbar"; något vi kan förändra och forma allt efter tycke och smak, ett ting vi som individer förfogar över (Shilling 1993, Bengs 1996).

Trots att kroppen i allt större utsträckning beskrivs som ett objekt att bearbeta fungerar den också som en integrerad

del av vår identitet. Genom att den blir något man ständigt kan förbättra, kommer den också allt mer att stå i fokus för människans reflexiva konstruktion av sin identitet (Johansson 1995). Vi kan se hur kroppens form och utseende till stora delar kopplas till människans självständighet och karaktär. Med utseendet som en spegling av jaget blir följden av att försumma kroppen både ett minskat erkännande som individ och en indikation på lättja och bristande personlig moral (Featherstone 1994). Vi uppmanas att träna bort "ridbyxlår", magar och överflödigt underhudsfett inte endast för att polera ytan, utan för att visa vår egentliga karaktär. En vältränad kropp blir en symbol för den rätta inställningen. Den antyder viljestyrka, energi, kontroll och framgång; en förmåga att "göra något av sig själv och sitt liv" (Bordo 1993). I detta sammanhang kommer den otränade, tjocka kroppen att uppfattas som ett tecken på bristande disciplin och en oförmåga att göra något av sin situation. Kroppens form blir alltså en spegel av mitt inre självständighet.

Denna konsumtions samhällens paradox är, som vi kan se, av liknande natur som de motsättningar tjejerna ger uttryck för. Kroppen beskrivs i ena stunden som ett ting man kan förändra och utveckla för att i nästa sekund vara en integrerad del av den egna identiteten. Den västerländska människan skulle alltså vara utsatt för denna dubbla syn på kroppen dagligen och stundligen.

"Den manliga blicken"

Kan man då säga att tjejernas erfarenheter ger uttryck för ett fenomen som

alla individer i ett senmodernt konsumtionssamhälle upplever? Delvis, skulle jag vilja säga. Visserligen är vi alla utsatta för motsättningen i att se kroppen som objekt och samtidigt en central del av vår identitet. Att däremot inte ta hänsyn till att tjejernas specifika erfarenheter även

Kroppen ses som något man ständigt kan förbättra och som en spegel av människans inre

grundar sig på det faktum att de är kvinnor, vore ett misstag. Vi återgår till en av informanterna, Anna, som beskriver sina upplevelser från skoltiden:

Under gymnasiet var jag väldigt, väldigt smal. Jag såg nästan ut som om jag var anorektisk, fast det var jag inte. Och då blev jag väldigt medveten om min kropp utifrån. Det var väldigt många som sa "åh, du har så snygg kropp Anna, och vilken rumpa du har". Man kunde få utpekad för sig detaljer på sin kropp som man skulle vara nöjd med, enligt andra människor.

Fanny: Var det en positiv bild av kroppen, eller? När folk uppskattade din kropp och pekade ut vissa delar och så?

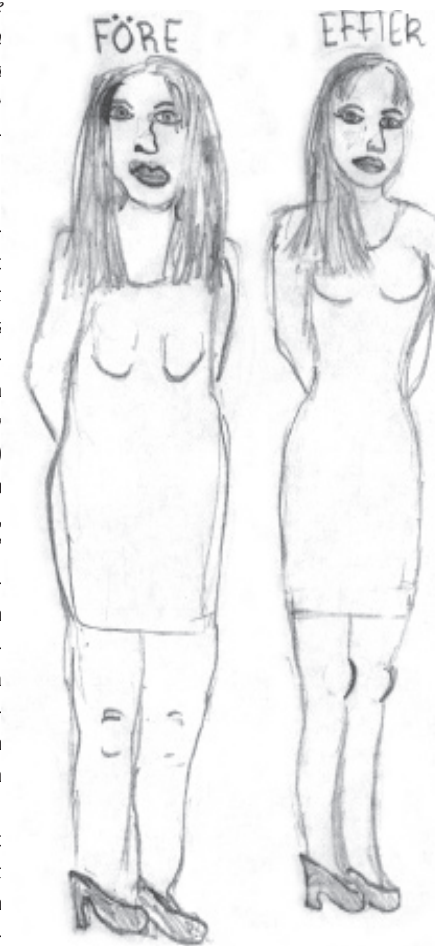
Anna: Jo, det var ju positivt. Det var väldigt roligt att få höra att "du är väldigt vacker, du har väldigt, väldigt vacker kropp". Men det fick konsekvensen att jag blev väldigt upptagen av den. Den blev som en "dugaparameter", liksom. Så länge

den var okej så var jag okej. Om det hände nånting med den så... det låter ju helt knäppt... "den", det låter ju som ett bihang... men om det hände nånting med min kropp så blev jag väldigt störd över det. För jag visste ju att den verkligen var nåt som gjorde att jag syntes. Det blev nog mycket ett fängelse. Det kan ju vara ett fängelse med en fet kropp, men man kan sitta i ett fängelse i en väldigt smal kropp också. Man vet verkligen att man har ögonen på sig när man är väldigt smal. Man blir ganska objektifierad faktiskt.

Annas beskrivning faller helt inom ramen för hur vi tidigare karakteriserat tjejernas upplevelser av motsättningar mellan objekt och subjekt. Men hennes berättelse kan också, med hjälp av feministisk teoribildning, säga något om hur upplevelsen av kroppen bestäms av att hon är kvinna. Susan Bordo (1993) beskriver, utifrån studier av amerikanska filmer, TV-serier, annonser och reklam, hur det hon kallar "den manliga blicken" på kvinnans kropp är något som genomsyrar det västerländska samhället (se även Mulvey 1975, Pollock 1993). "Den manliga blicken" bör enligt Bordo förstås som en kollektiv, normaliserande kraft, snarare än som varje enskild mans blick, en patriarkal diskurs snarare än ett fenomen knutet till den enskilde mannen.

Även Iris Young (1990) hävdar att "den manliga blicken" är central för hur den västerländska kvinnan uppfattar sin egen kropp. I sin essä "Breasted Experience" visar hon hur mannens blick i ett patriarkalt samhälle definierar och placerar den kvinnliga kroppen i objektsposition. Hon menar att kvinnor i tidiga år måste

lära sig att förhålla sig till denna objektifiering av den egna kroppen (se även Bordo 1993). Anna beskriver också uttryckligen hur objektifieringen av hennes kropp sker i takt med att blickarna från omgivningen skärps. Hon gläds över att

När flickor i dag ritas "före" och "efter"-bilder är det inte bara smink och bantning utan även plastikoperationer som präglar fantasierna. Ovanstående dam har bland annat gjort ett bröstlyft och fettsugit sina ben, enligt 13-åriga Elina som tecknade bilden.

bli positivt uppmärksammad, men beskriver sig i nästa stund som fast i ett fängelse. Tillfredsställelsen över att ha en perfekt kropp grumlas av känslan av att bli objektifierad som människa.

I Youngs (1990) definition av objektet ligger egenskaper som passiv, förutbestämd och mekanisk. Objektet är något som kan manipuleras, konstrueras och användas. Det är också något som kan ägas, således en egendom. I Annas beskrivningar ovan ser vi hur hon speciellt på ett ställe uttryckligen funderar över och formulerar tankarna på kroppen som en ägodel:

Om det hände nånting med den så... det låter ju helt knäppt... ”den”, det låter ju som ett bihang... men om det hände nånting med min kropp så blev jag väldigt störd över det. Därför att jag visste att den verkligen var nåt som gjorde att jag syntes.

Sandra Lee Bartky (1990) hävdar att objektifieringen av kvinnokroppen inte endast sker utanför kvinnan. I stället vill hon beskriva det som en process där kvinnan själv lär sig att bli sin egen första och bästa bedömare. Vi skulle alltså kunna tala om personen som objektifierar samt den som blir objektifierad som, i många fall, en och samma människa. Kvinnan internaliserar ”den manliga blicken” i sin egen självbild och sköter, så att säga, jobbet själv. Detta resonemang kan illustreras av Annas tidigare berättelse där hon beskriver hur hon, genom att inse hur hennes smala kropp är något hon är beroende av för att upprätthålla sin status, blir allt mer självkritiskt upptagen av den. Hon har således lärt sig att betrakta

kroppen som en viktig del av sin identitet, samtidigt som den är ett objekt som hon måste bevaka och bedöma.

Reducerad till kropp

I några sekvenser i Annas historia får vi en antydning om att hela hennes värde som människa knyts till kroppens utseende, och att hon därför blir allt mer mån om att hålla sig i trim (”så länge den var okej, så var jag okej”). Kroppen var något som gjorde att hon syntes och fick ta plats. Om något hände med kroppen skulle hela hennes ställning hotas. Vi kan ana hur dessa erfarenheter till stora delar handlar om att knyta den kvinnliga identiteten enbart till det kroppsliga, hur Annas upplevelse av att vara kvinna reduceras till att vara en kropp.

Att kroppen inom den västerländska vetenskapen alltsedan Platon och Aristoteles uppfattats som motpol mot den andliga själen är väl dokumenterat (Lloyd 1984). Kroppen har betraktats som något materiellt, förutbestämt och väldefinierat, medan själen däremot setts som den spirituella, utvecklande och aktiva delen av jaget. Feministiska teoretiker har kartlagt hur denna dualism mellan kropp och själ genom tiderna sammanlänkats med synen på könen (se bl. a. de Beauvoir 1949/1986, Sydie 1987, Bordo 1993). Kvinnan har traditionellt associerats med kroppen, medan den manliga identiteten kopplats till själen. Vidare hävdar de att oppositionen kropp och själ ingalunda varit neutrala poler. Kroppen har i negativ bemärkelse uppfattats som passivt objekt, medan själen blivit den aktiva, utvecklande och därigenom positiva delen av den mänskliga

existensen. Således kan vi se hur kvinnan, genom sin koppling till kroppen, förutbestäms till vissa företrädesvis negativa egenskaper, medan mannen associeras med något positivt. Enligt Bordo (1993) går kvinnan från att sammankopplas med kroppen och dess egenskaper till

Vad får dessa föreställningar om kvinnokroppen för konsekvenser för den egna identiteten?

att själv inneha dessa egenskaper. Den kvinnliga identiteten blir liktydig med passivitet. Om vi funderar över de egenskaper som traditionellt sett sagts karakterisera den ”kvinnligen naturen” ser vi att de i stort sett sammanfaller med Youngs (1990) definition av objektet. Ett objekt är något man kan använda, manipulera och äga. Detta stämmer även in på kroppen och således också på kvinnan.

Identitet och befrielse

Vad får då dessa samhällets föreställningar om kvinnokroppen för konsekvenser för den egna identiteten? Om vi fortsätter att följa Annas berättelse kommer vi en del av svaren på spåren. Hon har nu slutat gymnasiet och rest till England för att jobba som au-pair. Under året utomlands beskriver Anna hur hon struntade i att hålla kroppen i form; hon åt och

mådde bra och gick upp ganska många kilo i vikt.

Det kändes som en sorts befrielse. Jag tyckte ju själv att jag hade en väldigt fin kropp när jag var sådär smal, jag kunde ju se i spegeln att min kropp inte är lika vacker nu, när den är större än vad den var då. Men just den där befrielsekänslan gjorde att det blev så vansinnigt mycket bättre, oavsett om det rent estetiskt kanske hade blivit en försämring. Så det var verkligen en befrielse. Gud, vad skönt! (...) Det var så klart lite av en konflikt precis efter. Att vara tvungen att konfronteras med det faktum att komma hem till Sverige och se så mycket större ut. Människor var vana att se mig som en smal, nätt, söt flicka, och så såg jag inte ut längre. Och att kunna se dom i ögonen och säga att ”så här ser jag ut nu, och det mår jag inte så värst dåligt över faktiskt”. Och sen se dom där som fortfarande var som jag var tidigare, fast ännu mer, riktiga fanatiker. Att liksom möta lite grann av ett förakt i deras ögon. Men jag tyckte att det var ganska sorgligt ändå för att de var ju liksom såna megaobjekt, medan jag helt plötsligt började använda huvudet lite mer och strunta i min kropp. (...) Jag bryr mig mer om mitt ansikte än om min kropp nu. Mina ögon tycker jag är bra. Eller ”bra”, de är råcoola. När jag sminkar dom så har jag skitfina ögon. Mina ögonbryn gillar jag också, men det hör väl ihop lite grann. Och resten är liksom helt okej, jag har absolut inga problem med mitt ansikte.

Fanny: Är inte ansiktet en del av kroppen då?

Anna: Hmm.. Nej, jag ser det som två separata delar. Det är ju helt skumt att

man gör det. Att vissa dagar kan man tänka att från halsen och uppåt är ju jag på nåt sätt, och resten är ett bihang som tar mig till Konsum och hjälper mig att få den mjölk som min hjärna vill ha.

I Annas berättelse ser vi hur hon, i och med att hon släpper kontrollen över kroppsformen, också erfar en ny sorts frihet kopplad till det faktum att hon inte längre bedöms efter hur kroppen ser ut. Trots att hon vet att hon får lägre status skönhetsmässigt njuter hon av att inte längre bli betraktad enbart som kropp, som ett objekt. Hon kan se föraktet i bekantas ögon, men svarar genom att beklaga deras fixeringar.

Samtidigt beskriver Anna hur hon, genom att välja bort kropps kontrollen, också tar avstånd från sin kropp. Hon identifierar sig helt och hållet med ansiktet och ögonen, medan kroppen ses som ett ting; "ett bihang som tar mig till Konsum och hjälper mig att få den mjölk som min hjärna vill ha". Vi kan förstå det som att Anna väljer att strunta i kroppen, för att på så sätt känna sig he- lare som människa. Således blir befriel- sen från kropps kontrollen liktydig med ett avståndstagande från själva kroppen i sig.

En existentiell omöjlighet

För Anna sker uppdelningen i en situa- tion då hon känner att hon blir alltför begränsad av "den manliga blickens" makt. Hon upplever hur hennes identi- tet som kvinna reduceras enbart till det kroppsliga, och hon väljer att ta sig ur denna förutbestämda identitet genom att alienera sig från kroppen. Uppdel-

ningen kan ses som en strategi att klara sig från pressen på att visa upp en perfekt kropp. Dessa beskrivningar gäller även för de andra tjejerna, som i sina berät- telser också uttrycker denna sorts mot- sättning mellan kroppen och jaget.

Vi skulle kunna se hur det hela rör sig om en existentiell omöjlighet. I ett sam- hälle där kvinnan associeras med kropp och kroppen betraktas som ett objekt kommer varje enskild kvinna att få pro- blem med hur hon ska se på sig själv. Eftersom det är en existentiell omöjlig- het att identifiera sig som ett objekt (var finns i så fall subjektet som identifierar?) måste kvinnan hitta en möjlig väg att de- finiera sitt jag, subjektet. I tjejernas fall vill jag se hur viljan att "rädda" jaget ut- trycks genom deras uppdelning mellan jag och kropp. Vi får alltså en paradoxal situation, där uppdelningen i kroppen som objekt och jaget som subjekt blir en möjlig väg att undvika en ob- jektifiering av den egna identiteten som kvinna. Ytterst sett handlar deras berättelser om hur de ska definiera sig själva, om vad jaget består av. I ett sista citat av Anna kan vi se hur en central del av fundering- arna kring kroppen kretsar kring viljan att själv få definiera sin identitet.

Att bli smalare? Ja, man är ju så jävla barns- lig, tjugofyra år och så är man så otroligt naiv att man tror att det skulle medföra en större frihet. Kanske en frihet att kunna ha det mode man tycker är skitsnyggt, men man kanske känner att "nej, men gud, jag kan ju inte gå och visa naveln, jag är ju så tjock". En frihet att vara sig själv kanske. Att vara den man egentligen är. Eller att bestämma vem man vill vara.

REFERENSER

Ambjörnsson, Fanny (1996). "Kroppen är det som tar mig till Konsum och köper mjölk. Om fem unga kvinnors upplevelse av kropp och identitet." C-uppsats vid Socialantropologiska institutionen, Stockholms Universitet.

Ambjörnsson, Fanny (1997). "Med kroppen som fiende. Om fem unga kvinnors upplevelse av kropp och identitet". I *Antropologiska Studier* nr 58-59.

Bartky, Sandra Lee (1990). *Femininity and Domination. Studies in the Phenome- nology of Oppression*. New York: Routledge.

de Beauvoir, Simone (1986, 1949). *Det Andra Könet*. Stockholm: Nordsteds.

Bengs, Carita (1995). "Midjor, Muskler och Mediemakt". I *Ungdomsforskning vid Kvarken*, red. Nyman-Kurkiala, Vasa: IFS.

Bordo, Susan (1993). *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture and the Body*. London: University Press.

Featherstone, Mike (1994). *Kultur, kropp och konsumtion*. Stockholm: Sympo- sion.

Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Cam- bridge University Press.

Johansson, Thomas (1995). "Främlingsskap och det främmande: Bodybuilding, kön och identitet". I *Kulturella Perspektiv* nr 4.

Lloyd, Genevieve (1984). *The Man of Reason. 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*. Great Britain: T J Press.

Mulvey, Laura (1975). "Visual Pleasure and Narrative Cinema". *Screen* 16 nr 1.

Pollock, G. (1993). "Kvinnor efterlyses", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 3-4.

Shilling, Chris (1993). *The Body and Social Theory*. London: SAGE .

Sydie, Rosalind (1987). *Natural Women, Cultured Men. A Feminist Perspective on Sociological Theory*. Great Britain: Open University Press.

Young, Iris Marion (1990). "Breasted Experience: the look and the feeling". I *Throwing like a Girl and other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory*. Bloomington: Indiana University Press

Ett möte mellan två kulturer

Förskolans arbetssätt ska in i den nya skolan. Vad skiljer historiskt sett mellan skolans och förskolans barnsyn och sätt att arbeta? Och hur kommer kulturerna att mötas? Genom att studera vilka förändringar som anges i måldokument och övriga ramar för verksamheten pekar artikelförfattaren på möjliga vägar att utveckla nära samarbete mellan förskola, skola och skolbarnsomsorg.

Av Inge Johansson

Skolan i Sverige står inför en av sina största reformeringar i modern tid. För första gången kommer förskolan att i form av en egen skolform att ingå som en del i det offentliga skolväsendet för barn och ungdom. Verksamheten för sex-åringarna blir även den en egen skolform som heter "förskoleklass". Då detta genomförs får vi den mest sammanhängande skolan i Europa för barn och ungdom mellan 0-16 år (Balaguer 1996), egentligen upp till 18 år, eftersom gymnasiet i praktiken omfattar nästan alla ungdomar.

I den officiella synen på reformeringen

ska skolans och förskolans pedagogik influera varandra. Stora förväntningar finns på att förskolepedagogiken och dess principer ska ha inflytande i skolan. Så här uttrycks detta i direktiven till Barnomsorg - skolkommittén (Utbildningsdepartementet 1996).

Barn bemöts på olika sätt i förskolan och skolan. Skolans sätt att arbeta – framförallt under de första viktiga skolåren – bör i ökad utsträckning ta intryck av förskolans arbetssätt. Förskolepedagogiken kan bidra till att höja kvaliteten under skolans

första år. Olika kunskaper om barns sociala förutsättningar, utveckling och lärande skall mötas i undervisningen, som skall utgå från det enskilda barnet.

Diskussionen under de närmaste åren kommer att kretsa kring hur detta ska göras möjligt. Hur kommer kulturerna att mötas? Kommer någon kultur att bli förhärskande eller kommer de befintliga att sammansmälta i något nytt på gemensam grund? Hur går olika aktörer vidare utifrån ambitionen ovan?

Inge Johansson är tf. professor i pedagogik vid Institutionen för barn- och ungdomspedagogisk utbildning, Linköpings universitet. Hans forskning berör kvalitet, yrkesinnehåll och samarbete förskola-skola-skolbarnsomsorg. För närvarande leder han ett treårigt forskningsprojekt kring relationen mellan samarbete, kvalitet och effektivitet i integrerade verksamheter. E-post: ingjo@ibu.liu.se

För att klarlägga hur integration mellan skolan och förskolans pedagogiska arbetssätt ska kunna ske, behöver vi förstå hur de båda kulturerna formats, vilken tradition som dagens förskollärare, fritidspedagoger och lärare är bärare av och för med sig in i det nya.

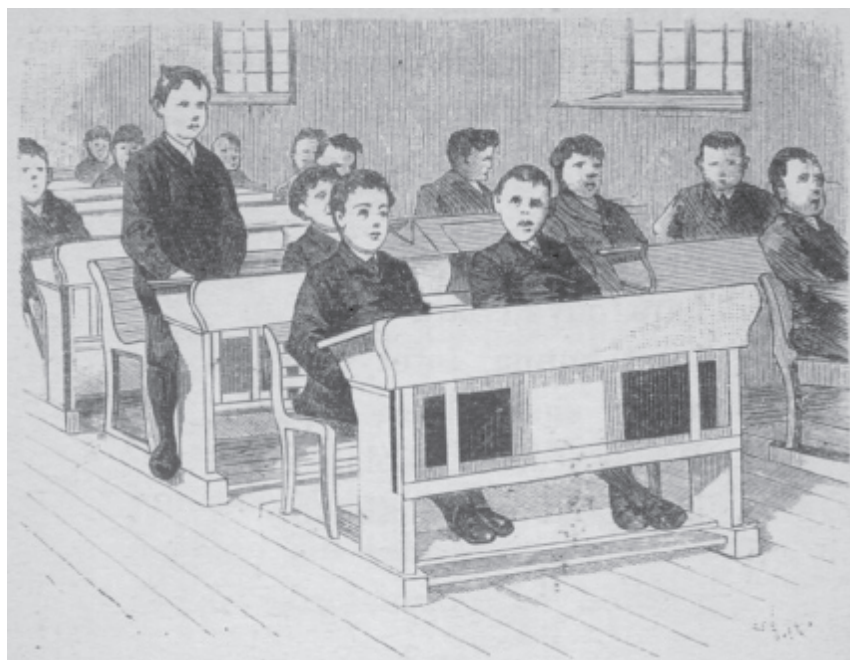
Vad kan vi lära av historien?

Skolan har en klart mer förankrad tradition i samhället. Den har i haft hand om barn och ungdomars utbildning i 156 år. Redan från början var skolan på ett strikt sätt indelad i olika ämnen med tonvikt på vad som i dag kallas basfärdigheter: läsa, räkna, skriva.

Förskolan hade redan från tidig historia sin tradition i pedagogiska teorier som bland annat betonade "arbets-medelpunkt", det vill säga att barnet skulle få tillfälle att samla sig under ett och samma tema under en längre tidsperiod, vanligen en månad. Detta har gjort att förskolan haft tillgång till ett ämnesintegrerat arbetssätt sedan slutet av 1800-talet (Johansson 1994).

Skolan har bedrivit sin undervisning på ett självständigt sätt i förhållande till barnets hem, dock har i de senaste läroplanerna och genom decentraliseringen av skolan inflytande från föräldrarna på skolans arbete betonats allt mera. Förskolans arbetssätt har däremot haft en socialpedagogisk karaktär där inte bara barn från arbetarhem skulle fostras utan där man också hade ambitionen att påverka hemmen.

Till skillnad mot skolan var förskolan redan från början dominerad av kvinnor. Förskolläraarnas föregångare, barnträdgårdslärarinnorna, var utbildade

Av tradition har skolans innehåll och verksamhet haft en inriktning mot kontroll av eleverna.

i en markant praktisk tradition, där yrket snarast antogs vara ett sätt att leva, en livsuppgift och ett levnadskall (Tallberg Broman 1995). I boken *Perspektiv på förskolans historia* citeras följande karakteristik av barnträdgårdslärarinnan, gjord av Stina Sandels under 1930-talet.

Barnträdgårdsledarinnans personlighet är av så oändligt stor betydelse, emedan den med eller mot hennes vilja påverkar barnen varje minut hon har dem i sin vård...

Somliga människor tycks ha en medfödd gåva, som man skulle kunna kalla "barn-tycke". Det första vi måste önska vår barnträdgårdslärarinna är därför denna ganska odefinierade egenskap.

Det är först under de senaste cirka tio åren som betydelsen av förtrogenhetskunskap, vikten av helhetssyn på barn och ett vidgat socialt ansvar för dem på allvar tagits upp i relation till lärarrollen. Läraren och övriga pedagoger i de olika skolformerna ska ha ansvar för barns hela utveckling och lärande. För att uppnå ett sådant brett ansvarsmål måste framtidens pedagogroller vara gränsöverskridande i förhållande till hur de nu formas inom såväl grundutbildningar som praktik. Det gäller såväl skollärare som förskollärare och fritidspedagoger. Men det går ju inte, och är ej heller önskvärt som jag ser det, att tänka bort hur den stora majoriteten av nu arbetade pedagoger har format och formats av sin

praktik. De har under lång tid utmejslat sitt sätt att arbeta och sin egen syn på vad deras uppgift i grunden ska bestå av. De kommer också således att under avsevärd tid framöver att vara påverkade av ett sådant yrkesmässigt "arv".

En annan skillnad mellan förskolan och skolan är att förskolan inte har haft några klara (i bemärkelsen klart mätbara) kriterier för vad den ska uppnå. Skolan har officiellt fastställda kunskapsmål som ska värderas och resultera i betyg. Skolans innehåll och verksamhetsinriktning har också en klarare inriktning mot kontroll och att bli kontrollerad från centralt håll, jämfört med förskolan. Kontroll är något som i skolans kontext är sammankopplat med undervisningsbegreppet.

Undervisningen har av tradition (i varje fall i modern tid) varit något som skolan haft ensamrätt till. Undervisningen har även varit nära förknippad med klassrummet, med det fysiska utrymme där inlärningen ska äga rum.

I det nya måldokumentet för skolan breddas synen på undervisning. Det är inte längre "skolläraren" som har monopol på att få utöva verksamhet av detta slag. Enligt förslagen från barnomsorgskola-kommittén kommer undervisningsbegreppet att göras tillgängligt också för förskollärare och fritidspedagoger. I framtiden ska alla med pedagogisk utbildning i arbetslaget kunna undervisa i de moment där de kan anses mest lämpade att göra så. Praktiskt sett knyts undervisningen till en samlad pedagogisk kompetens, med väsentligt annan inriktning och heterogenitet, jämfört med bara för några år sedan. Idealt sett kan detta innebära breddad påverkansmöjlighet på barn och inne-

bära ytterligare källor till stimulans. Barn får också tillfälle att möta flera vuxna och ha olika relationer till dem.

Vad ska verksamheten innebära för barnen?

Implicit finns inom den förändrade bild av undervisningen som formulerats i förslaget till gemensamt måldokumentet också att barn och deras behov ska komma i fokus på ett helt annat sätt än tidigare i och med att situationen blir mera flexibel. Men kommer det verkligen att bli så? Om detta har vi fortfarande mycket lite kunskap. En förutsättning för att förstå vad verksamheten ska innebära för barnen, är att inse att barn inte nödvändigtvis har samma syn på förändringar som vuxna. I flera studier har resultaten visat att barn inte uppfattar sättet att organisera integrerad förskola och skola på samma sätt som de officiella målen beskriver det. En utvärdering av genomförande av gemensamt huvudmannaskap för skolbarnsomsorg i Gävle (Johansson 1997) visar att barnen såg mycket lite av de vuxnas samarbete i den nya organisatoriska formen. De tyckte i stället att det ganska mycket var som tidigare. En annan studie, genomförd i Stockholm (Andersson m.fl. 1996), fann att barns trivsel eller skolprestationer vad gäller basfärdigheter inte skilde sig åt mellan totalintegrerade verksamheter (det vill säga då skola och skolbarnsomsorg bokstavligen låg under samma tak och där personalen arbetade tillsammans i arbetslag) och andra organisatoriska former. De vuxna däremot, såväl föräldrar som personal, visade större tillfredsställelse med den totalintegrerade verksamheten.

Själva kunskapsbegreppet har också fått en vidgad innebörd i arbetet med reformeringen av läroplanen för den obligatoriska skolan. Den statliga kommitté (SOU 1992:94) som arbetade med den,

Begreppet kunskap innefattar i dag även sådana aspekter som känslomässighet och social kompetens

formulerade i sitt slutbetänkande kunskapsbegreppet på följande sätt:

Kunskap utvecklas i ett växelspel mellan vad man vill uppnå, den kunskap man redan har, problem man upplever med utgångspunkt i denna samt de erfarenheter man gör.

Kunskapsbegreppets innehåll har fått en mera dynamisk form och breddats från att enbart fokusera på teoretisk kunskap till att innefatta sådana aspekter som känslomässighet och social kompetens. Den mest kände företrädaren för ett multipelt intelligensbegrepp, Howard Gardner, betonar den sociala aspekten av kunskap i form av interpersonell intelligens, det vill säga förmågan att förstå andra människor, hur de är, betar sig och vad som driver dem, samt intrapersonell intelligens som innebär förmåga att skapa en

exakt och sann bild av sig själv och att kunna använda den bilden för att kunna fungera väl i livet (Gardner 1993).

Kunskapens globaliserade karaktär visas i att känslor och känslolivet numera framhålls som en särskild form av intelligens, där kunskap formas genom förståelse och insikt om vad det egna och andras känsloliv betyder i samspelet mellan människor (Goleman 1997). Företrädare för detta synsätt betonar vikten av att integrera den känslomässiga kunskapen i skolans arbete. Kunskap är i ett sådant perspektiv en social produkt som framställs och värderas i en social och kulturell kontext, som också är avgörande för hur kunskap transformeras mellan individer och grupper.

Pedagogernas sätt att möta barn

I dag är det allmänt accepterat att socialt eftersträvsvärd kunskap erhålls och utvecklas i individens totala livssituation, där skolan utgör enbart en liten del. Det betonar vikten av pedagogens förhållningssätt, det sätt på vilket hon eller han möter barn. Kihlström (1995) studerade förskollärares aktiva handlingssätt mot barn. Hon fann att det vanligaste handlingssättet var att anpassa aktiviteterna efter barns utveckling samt att ge barnen uppgifter där de får möjligheter att lyckas. Sådant sätt att handla gjorde barnen aktiva och gav dem möjligheter att agera i samspel med förskolläraren. Syftet med aktiviteterna i verksamheten tolkades främst som att stärka barns självförtroende och på så sätt ge en god grund för fortsatt lärande. Fokus för arbetet i de förskolor som ingick i hennes undersökning kan ses som

att de inriktar sig på att stärka individens förutsättningar för att utveckla kunskap, snarare än att betona själva stoffet i sig. Kihlström menar att traditionen har betydelse för hur förskollärare uppfattar lärande. Barntädgårdslärarinnornas grundläggande uppgift var att leda barnen snarare än att skola dem. Detta har suttit i väggarna inom utbildningen fram till i våra dagar.

De resultat Kihlström finner i sin undersökning tyder på att förskollärarna har börjat ändra målen för sin verksamhet. Förskollärarna uttrycker i högre utsträckning än tidigare att de har sin uppmärksamhet inriktad mot barnens inläring och innehållet i aktiviteterna. Skillnaden mellan skolans tidigare lärare (de som har inriktning på att undervisa åren 4-9) och förskollärare grundläggs redan i utbildningen. En undersökning som jämförde grundutbildningarna till lärare och förskollärare fann att den till förskollärare var mer relationsinriktad (Riksaasen 1993).

Dessa skillnader i tradition har skapat olika kulturella mönster som kan hjälpa oss att förstå de förutsättningar som verksamheterna har då de i dag står inför att "gå in i" varandra på ett mera långtgående sätt än någonsin tidigare.

I en undersökning av samarbete mellan skola och skolbarnsomsorg svarade rektorerna att fritidspedagoger hade utvecklat mera av helhetsyn i arbetet och förmådde se barn som subjekt på ett annat sätt än vad de uppfattade att många lärare i skolan gjorde (Johansson 1996). Fritidspedagogerna var också mera inställda på att utveckla samarbete jämfört med lärare. Lärarna var däremot de som

tyckte att samarbetet gav största vinster för deras egen del och var avlastande i en pressad arbetssituation.

Förändrade ramar

I och med den förändrade ansvarsfördelningen och byte av huvudmannaskap på central nivå flyttas förskolan, liksom skolbarnsomsorgen tidigare, såväl bildligt som bokstavligt över från en samhällssfär till en annan, från den socialpolitiska till den utbildningspolitiska. Detta innebär att förskolan får en annan samhällelig legitimitet. Från att tidigare vara inriktad på att stödja "behövande" ges den nu officiell legitimitet att ingå som en första länk i en sammanhållen kedja som avser att socialisera individen mot vissa gemensamma mål som omfattar alla i samhället. Förskolans officiella uppgift blir mera klart uttryckt än tidigare, att befrämja lärande och vara första delen av de utbildningsinsatser som samhället erbjuder alla medborgare. Hur kommer yrkeskunskaperna för de professionella att förändras av en sådan ny situation? Kraven blir stora på grundutbildningarna inom högskolan för de berörda grupperna att avpassa sitt innehåll efter de nya förhållandena.

Här ska några viktiga principer i förskolans pedagogiska arbete i förhållande till skrivningen i det nya måldokumentet (SOU 1997:21) tas upp till diskussion.

Lekens status i förskola och skola

Lek har av tradition ställts i ett motsatsförhållande till arbete, vilket för övrigt utgör en hörnsten i den protestantiska

etiken (Weber 1978). Lek har därför inte haft särskilt stort utrymme i skolans "produktionsinriktade" arbete. I skolans läroplan har lek inte tidigare nämnts som en form av verksamhet, vilken haft betydelse för arbetet där. Inom förskolan har leken som pedagogiskt hjälpmedel sedan länge uppmärksamats. En tongivande teoretiker, Erik Homburger Eriksson, (1973) diskuterar lekens betydelse för lärande och utveckling hos barn. Han anger följande kännetecken för vad lek representerar.

- Lek består i ett lätt och obundet sätt att ingå i samarbete/samspel med andra människor eller ting.
- Lek består i aktiviteter som så att säga är självskapade, inte något som är påtvingat individen.
- Lek uppstår i situationer som kännetecknas av att det inte finns några hotfulla inslag från omgivningen. Leken kan på så sätt utvecklas och genomföras på ett ostört sätt.

En sådan syn på leken ligger i linje med det arbetssätt och den situation som eftersträvas i förskolan.

Leken har också använts i "semi-strukturerad" form för lärande (Broström 1992). Det vill säga leken används på ett medvetet sätt av den vuxne för att utveckla barns kognitiva strukturer. Konkret innebär detta att barn först får frihet att leka ett tema som de sedan fullföljer i form av praktiskt arbete. Detta stimulerar barnen att utveckla kognitiva strukturer som stärker deras medvetenhet och förståelse för omvärlden. En annan viktig konsekvens av leken är att den har effekt för motivens och behovens utveckling hos barn. Det sker en utveckling från omedvetna till

medvetna motiv, däribland inlärningsbehovet. Denna sistnämnda aspekt, att stärka barns motivation, är inte minst viktig i dag då skolans oförmåga att motivera barn diskuteras.

Aktiviteter och förhållningssätt som skapas i lek framstår som utmärkta grunder för lärande. Mycket av vad som ingår i modernt arbetsliv med inslag av kreativitet och självständighet uppvisar

I modernt arbetsliv ingår starka inslag av "lek"

starka drag av "lek", till exempel att hantera symboler på ett nyskapande sätt, pröva nya lösningar etcetera. En svårighet i relation till traditionell syn på inläring i skolan är emellertid att leken äger rum på sina egna villkor, uppstår spontant och för det mesta inte innebär någon inblandning från vuxen sida. För att kunna använda de pedagogiska möjligheter som leken bär på ställs krav på pedagogen att ge både den frihet som behövs och att samtidigt kunna ingripa för att stimulera lärandeprocesser i lek-situationen. Ett sådant aktivt stöd från pedagogen framhålls också i förslaget till läroplan för förskolan.

Temat i motsättning till "ämnet"

Arbete med tema ställs ofta i motsats till inslagen med specifikt ämnesstoff. Hur själva begreppet definieras är oftast inte särskilt klart utsagt. I praktiken handlar

Bilden har utgått av upphovsrättsliga skäl.

Lek är en utmärkt grund för lärande. Men att i undervisningen ta vara på lekens möjligheter ställer stora krav på pedagogerna. Foto: Tommy Olofsson.

tema i barnomsorgen om att under en längre period arbeta med ett övergripande begrepp (till exempel "hösten" eller "vatten"). Temat innebär att kunskaper från många olika håll sammanflätas. Temat är ett sätt att skapa medvetenhet om hur olika aspekter av omvärlden hänger samman och vilken betydelse sammanhanget har för att förstå och tolka en enskild händelse (till exempel varför lövträdens blad vissnar och faller av på hösten). Temat blir alltså en väg till vidgad förståelse. Inom förskolan framställs också temaarbetet ibland som en gemensam upptäcktsfärd för barn och pedagog.

Principen om temaarbete tas upp i det pedagogiska programmet för förskolan (Socialstyrelsen 1987) där det sägs att detta arbetssätt är grundläggande inom förskolan och att det också knyter an till verksamhetens historiska tradition.

Även i skolan används tema men då i en annan betydelse än inom barnomsorgen (Jansson 1992). Temaarbete i skol-sammanhang står i huvudsak för ett sätt att organisera det ämnesmässiga stoffet. På detta sätt blir tema i skolan främst en organisatorisk konstruktion till skillnad mot den innehållsliga integrativa innehållet inom barnomsorgen. Om denna framträdande förskolepedagogiska princip står dock inget i förslaget till nytt gemensamt maldokument för 6-16 år.

Arbete i arbetslag

Arbete i arbetslag, det vill säga en grupp vuxna som har ett gemensamt ansvar för arbetets planering, genomförande och utvärdering är en framträdande princip i den moderna barnomsorgens arbetssätt alltsedan Barnstugeutredningens tid i början av 1970-talet. Denna grupp

blir basen för samarbetet inom barnomsorgen. Så här står det i det pedagogiska programmet för förskolan:

Förskolans personal ska arbeta i arbetslag. Det innebär att man i det pedagogiska arbetet medvetet tar tillvara de resurser som finns i personalgruppen och strävar efter att utnyttja vars och ens personliga erfarenheter och specialintressen. Arbeta och ansvar ska fördelas med hänsyn till kompetens, förmåga och intresse. (Socialstyrelsen 1987)

Sett utifrån denna beskrivning kan det antas vara en fördel att det finns olika kompetenser och utbildningar representerade i gruppen. Resultat från studier av hur barnomsorgspersonal ser på sin egen roll i arbetslag visar att de framhåller det egna samarbetet som förebild för barnen då de lär sig samarbeta (Johansson 1984). Genom sin utbildning och praktiska erfarenhet har förskolans personal tränat sig att arbeta på detta grupporienterade sätt för att lösa vardagsuppgifter.

Arbets sättet står i kontrast mot skolans traditionella, där klassrumssituationen är arrangerad utifrån en enskild lärares ledning av sin grupp. Tillskapandet av integrerade verksamheter för sex-åringar, skola och fritidshem innebär att allt flera lärare i dag arbetar i arbetslag tillsammans med förskollärare och fritidspedagoger. På vilket sätt arbetet i en sådan typ av arbetslag är upplagt vet vi i dag ganska litet om. De resultat som finns från senare utvärderingar av sådant arbets sätt visar att omställningen är störst för lärarnas del. Denna grupp har inte sällan svårigheter att ställa om från

att ha haft ensamt ansvar till att dela detta med en grupp (Johansson 1997). Samma undersökning visar dock att efter en tid var det lärarna som generellt tyckte att det nya kommit dem till nytta genom att avlasta dem i en i grunden pressad situation. Det blir också naturligt att samarbeta i form av arbetslag då verksamheten styrs av gemensamma mål.

Förskolans princip om arbetslag bygger, som framgår av ovanstående citat, på en demokratisk princip om allas likvärdighet och gemensamma ansvar. Vissa tendenser, till exempel från Stockholm, visar att denna princip under senare år har börjat luckras upp. Det är i vissa delar av verksamheten vanligt med så kallade ”pedagogiskt ansvariga” på avdelningsnivå. Denna person är förskolläraren. En sådan utveckling antyder möjligheterna till hierarkisk organisering av arbetslaget. Någon leder och andra blir ledda. Om likartade tendenser finns i den nya skolans arbetslag vet vi inte, men det ligger nära till hands att anta en sådan utveckling. Här är läraren den kategori som ligger nära till hands att bli ”pedagogiskt ansvarig”. Erfarenheterna från samarbete mellan lärare och förskollärare respektive fritidspedagoger visar att det hittills funnits presumtiva praktiskt/administrativa hinder för lärare att på likvärdig basis som övriga pedagoger delta i den samlade verksamheten.

En välkänd sådan omständighet är, som tidigare nämnts, de olika avtal och arbetstider som av tradition rått mellan grupperna. Detta har gjort att samarbetet med lärare, särskilt från fritidspedagogernas sida, har uppfattats ske i första hand på ”skolans villkor”, där samarbe-

tet främst inneburit att fritidspedagogerna utgjort extra tillskott av arbetskraft under skoldagen utan att de har fått motsvarande insatser tillbaka från lärarnas sida under eftermiddagstid (Ståle 1995).

Det verkligt spännande är hur utveck-

Breddningen av begreppet undervisning innebär ett nytt förhållande mellan olika slags pedagoger

lingen kommer att bli då undervisningsbegreppet kopplas loss från en speciell kategori pedagoger, nämligen lärare, som fram till nu är de enda som enligt lagstiftningen haft behörighet att undervisa självständigt. Utifrån synsättet att barns utveckling och lärande pågår ständigt och i nära samspel med omgivningen blir undervisningsbegreppet i traditionell bemärkelse problematisk. Undervisningens grundläggande element är en kedja av fråga-svar. I skolans traditionella kultur innebär relationen fråga-svar ett definierat maktförhållande, där det är läraren som vet bäst och förmedlar kunskap genom att använda frågorna till att kontrollera att eleven lärt sig den korrekta kunskapen. Inom förskolans tradition innebär fråga-svar av tradi-

tion en dialog, att utifrån en mer jämlik bas mellan pedagogen, den vuxne, och barnen utforska omvärlden.

I framtidens verksamhet får undervisning sannolikt en annan och mer öppen karaktär. Så här säger regeringen i sin proposition om förändringarna i skollagen (Regeringens proposition 1997/98:6).

Utöver lärare skall för undervisningen i det offentliga skolväsendet användas lärare och fritidspedagoger som har en utbildning som är avsedd för den undervisning de i huvudsak ska bedriva.

Formellt sett är det kommunen som påläggs ansvaret att se till att det blir så. Intressant att notera är också formulering ”skall”, den har en mer tvingande karaktär jämfört med om formulering i stället hade inneburit ”kan”.

Tänkbara scenarier

Breddningen av undervisningsbegreppet är principiellt intressant, men också nödvändig att i framtiden studera konsekvenserna av. Hur kommer framtidens undervisning att se ut? Skollagen föreskriver ingenting om fördelning eller uttrycker något specifikt om i vilka moment respektive grupp pedagoger är särskilt lämpad att undervisa. Detta kan och ska beslutas lokalt. I praktiken kommer det förmodligen att leda till en förhandlingsprocess inom respektive arbetslag under rektors överinseende.

Här finns två tänkbara scenarier. Ett är att undervisning behåller sin nuvarande innebörd. Då finns stor risk att det blir motsättningar och maktkamp

om vem eller vilka som ska ha rätt (i bemärkelsen moralisk och legitim rätt) att undervisa. En annan tänkbar utveckling är att undervisningen får en breddad innebörd och sker på ett flexibelt sätt. I detta fall blir det intressant att studera de didaktiska effekterna hos respektive yrkesgrupp. Kommer man att göra samma sak som man alltid har gjort, eller kommer innehållet i arbetet att förändras enligt de övergripande mål som finns i det statliga dokumentet? Kanske under argument som ”vi gör så här, därför att allting är ju ändå undervisning”. Eftersom begreppet hittills varit så starkt kopplat till lärarens professionella kompetens finns ingenting närmare beskrivet om hur undervisningen ska ske eller hur den rent metodologiskt ska vara upplagd.

Att konstruera det nya

Hur kan man utifrån det befintliga reformera till något önskvärt nytt? En strategi som det offentliga samhället centralt prövat sedan ganska lång tid tillbaka är att i sina mål för verksamheten definiera dessa så att en ny praktik konstrueras. Det vill säga, genom att ändra begrepp för att beskriva praktiken eller ange förändrad innebörd i redan befintliga begrepp avser man att påverka innehåll och inriktning. Så försöker även barnomsorgskolokommittén göra i sitt förslag till gemensamt måldokument.

Ambitionen är att genom att beskriva praktiken på ett nytt sätt ge den redskap i form av nya begrepp som skänker praktiken en förändrad innebörd. Vad som görs i förslaget till ny läroplan är att så långt möjligt ”tvätta bort” de begrepp som formats exklusivt för och av skolans praktik samt ersätta dem med ett antal

mera allmänna, vilka har rötter i barnomsorgens verksamhet.

Själva begreppet ”skola” är kraftigt nedtonat jämfört med i föregående läroplan och ersatt av det mera värdeneutrala ”verksamhet”. Jämfört med hur det tidigare var är texten formulerad på sådant sätt att större ansvar läggs på barnet och den unge att i samspel med sin omgivning utveckla kunskap. Själva förmedlingen av kunskap som av tradition varit skolans huvuduppgift, finns inte längre med i formuleringen. I stället talas det nu att ”främja lärande”, där skolans uppgift blir att skapa en situation som stimulerar till inhämtande av den nya kunskapen. Detta kan dock ske i många situationer i en mångfald av relationer. Kort sagt har förmedlingsperspektivet ersatts med ett utvecklingsperspektiv.

Verksamheten ska också främja lek och kreativitet, det vill säga, processer och aktiviteter som är avsevärt mer svårstyrda än det traditionella vuxenledda arbetet i klassrummet. Det sägs också klart ut att leken har stor betydelse för hur barn tillägnar sig kunskap under de första skolåren. Generellt betonas sådana ”mjuka” inslag i verksamheten som trygghet och att utveckla tillit till andra, hänsynstagande och förmåga att utveckla goda relationer.

Sammantaget ger beskrivningen av verksamheten med andra begrepp än de som av tradition har använts, prägel av något nytt. Detta nya sägs också utgå från barnets behov och hur dessa behov tillgodoses i form av en process som syftar till att gradvis öka livskompetensen. Det gemensamma måldokumentet borde alltså vara en viktig grund för utveckling

och förändring. I dagens skola finns redan stora grupper fritidspedagoger och förskollärare som har en kompetens som är inriktad mot vad måldokumentet vill framhålla.

Det är dock viktigt att se på vad de kommande förändringarna består i; att beskriva, förstå och förklara transformationerna från retorik till praktisk handling. För att inte de goda ambitionerna ska stanna på det retoriska planet utan få legitimitet bland breda grupper av pedagoger behövs en i ordets rätta bemärkelse upplysande bildningsverksamhet. Inom de nuvarande barnpedagogiska grundutbildningarna bedrivs studierna på många håll enligt principerna om ”problembaserat lärande” (PBL). Här lär sig de studerande att tillägna sig de principer och förhållningssätt som de sedan själva ska tillämpa i sin egen praktik. Detta arbetsätt bör i framtiden ytterligare utvecklas, inte minst genom ökad kunskap om synen på lärande och de egna yrkeskunskaperna samt inte minst den professionella

rollen. I detta sammanhang är fritidspedagoger och förskollärare en viktig resurs inför framtiden.

Slutsatsen är att det behövs fördjupade kunskaper om vad som verkligen ryms inom de principer från det föreskolepedagogiska fältet, som ytterligt koncentrerad form återfinns i det gemensamma måldokumentet. De begrepp som bygger upp målen behöver också analyseras i förhållande till varandra på ett kritiskt sätt. Allt är inte bra bara för att det ges en vacker etikett. Utan fördjupade kunskaper om de pedagogiska principerna bakom målen och aktiv utveckling av dem genom diskussioner bland praktikerna, finns risk att välformulerade mål pekar in i en återvändsgränd av idealistisk retorik. På samma gång bör ökat intresse riktas mot att studera fritidspedagogers och förskollärares sätt att arbeta. Ur dessa gruppers praktik kan vi lära mycket av hur reformeringen av förskolan till att utgöra en hållbar första länk i den allmänna skolan kan lyckas.

REFERENSER

Andersson, B-E, Rohlin, M. & Söderlund, A. (1996): *Skola - skolbarnsomsorg i samverkan*. Skolbom nr. 3. Institutionen för barn och ungdomsvetenskap. Lärarhögskolan i Stockholm.

Balaguer, I. (1996): ”Spain”, Assessment of the Current Situation. I: *A Review of Services for Young Children in the European Union 1990-1995*. European Commission Network on Childcare. Brussels.

Broström, S. (1992): *Våra sexåringar*. Almqvist & Wiksell

Eriksson, E. H. (1973): *Barnet och samhället*. Natur och kultur.

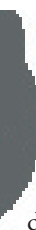
- Gardner, H. (1993): *Multiple Intelligences. The Theory in practice*. New York. Basic books.
- Goleman, D. (1997): *Känslans intelligens*. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Jansson, A. (1992): *Fritidshemsvardag*. FoU-rapport 1992:7. FoU-enheten, Stockholm.
- Johansson, J-E. (1994): *Svensk förskolepedagogik under 1990-talet*. Studentlitteratur. Lund.
- Johansson, I. (1984). *Fritidspedagogik på fritidshem. En yrkesgrupps syn på sitt arbete*. Göteborgs Studies in Educational Sciences 64. Göteborgs universitet.
- Johansson, I. (1996): *Samarbete för utveckling. Hur fritidspedagoger, lågstadielärare och rektorer i Gävle ser på samarbete*. Gävle Grundskolor. Rapport 1996:3.
- Johansson, I. (1997): *Utvärdering av samverkan skola - skolbarnsomsorg under gemensamt huvudmannskap i Gävle*. Gävle Grundskolor. Rapport 1997:1.
- Kilhström, S. (1995): *Att vara förskollärare. Om yrkets pedagogiska innebörder*. Göteborg Studies in Educational Sciences 102. Göteborgs universitet.
- Regeringens proposition 1997/98: 6 (1997): *Om förskoleklass och andra skolfrågor mm*. Riksdagstryck. Stockholm.
- Riksaasen, (1993): *Two Professional Cultures as Idealtypes. Teacher Training for Kindergarten and Primary Schools*. Paper presenterat vid ISATT konferens i Göteborg 1993.
- Socialstyrelsen (1987). *Pedagogiskt program för förskolan*. Stockholm. Liber.
- SOU 1975:67 (1975): *Utbildning i samspel. Betänkande av 1968 års Barnstugeutredning*. Liber. Stockholm.
- SOU 1992: 94 (1992): *Skola för bildning. Betänkande av Läroplanskommittén*. Utbildningsdepartementet. Stockholm.
- SOU 1997:21 (1997): *Växa i lärande. Förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år*. Utbildningsdepartementet. Stockholm.
- SOU 1997:157 (1997): *Att erövra omvärlden. Förslag till läroplan för förskolan*. Slutbetänkande från Barnomsorg och Skolalkommittén. Utbildningsdepartementet.
- Ståle, L. (1995): *Barnskolan i Skurup. Personalens attityder*. Institutionen för pedagogik och specialmetodik. Lärarhögskolan i Malmö. Pedagogiskt - psykologiska problem nr. 607.
- Tallberg Broman, I. (1995): *Perspektiv på förskolans historia*. Studentlitteratur. Lund.
- Utbildningsdepartementet (1996): *Pedagogisk verksamhet för barn och ungdom 6-16 år*. Kommittédirektiv. Dir. 1996:61.
- Weber, M. (1978): *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund. Argos.

Den riskabla ungdomstiden

Möjligheterna för dagens unga är fler och mer mångskiftande än någonsin. På grund av otrygghet och urholkade sociala gemenskaper har också många nya risker uppstått, framför allt när det gäller hälsan, och det finns en tendens att bortse från de stora, klassrelaterade orättvisor som trots allt kvarstår bland dagens unga, menar artikelförfattaren. Vi behöver ett nytt sätt att förstå ungdomstidens övergångar.

Av Andy Furlong

Översättning: Björn Nilsson

Jag ska i denna artikel ge en översikt av de föränderliga upplevelser och erfarenheter som unga människor i dag ställs inför; i och med det ska jag också ta upp några teoretiska idéer som har blivit viktiga inom ungdomsforskningen. Jag ska granska relevansen hos Ulrich Becks (1992) idéer när det gäller senmodernitetens individualisering och risker. Dessa idéer har nyligen blivit inflytelserika i Europa, och vi kan dra

vissa paralleller med Anthony Giddens (1991) senaste arbete i Storbritannien.

Jag inleder min artikel med en kort genomgång av Becks viktigaste idéer och går sedan in på ungdomars erfarenhet när det gäller arbete, utbildning, fritid och hälsa; i samband med detta lyfter jag fram olika aspekter som rör förändring och kontinuitet. Jag avslutar med att rikta fokus på vilka konsekvenser dessa förändringar får för hur vi i sen-

modern tid uppfattar och tolkar ungdomstiden.

Det övergripande argumentet, som finns utvecklat i boken *Young People and Social Change* (Furlong & Cartmel, 1997), går ut på att de underliggande mönstren för social reproduktion i stort sett har bibehållits, trots de radikala förändringar som ägt rum under de senaste två decennierna. På strukturell nivå är således kontinuitetsmönstren viktigare än förändringsprocesserna. Men även om vi kan hitta viktiga former av kontinuitet när det gäller ungdomars erfarenheter, finns det tecken som tyder på att övergångarna under ungdomstiden på en subjektiv nivå har blivit svårare att hantera, i takt med att den ökande mångfalden beträffande erfarenheter och upplevelser ofta förknippas med en känsla av risk och nya former av sårbarhet eller utsatthet. I den bemärkelsen menar man att det går att identifiera ett skeende som

Dr **Andy Furlong** är föreståndare för Youth, Education and Employment Research Unit vid universitetet i Glasgow, Scotland. Han har publicerat en rad böcker om ungdomstiden, bl. a. *Young people and Social Change: Individualisation and Risk in late Modernity* (med F. Cartmel, 1997). Han deltar f.n. i flera forskningsprojekt, bl.a. om ungdomsarbetslöshet i Europa.
E-post: A.Furlong@Socsci.gla.ac.uk

rör subjektivt ”lösgörande” eller ”frånkoppling” (eng. disembedding) som för ungdomarnas del leder till uppkomsten av en ny uppsättning av såväl risker som möjligheter.

Ny modernitet, nya risker

Beck menar i sin bok *Risk Society* (1992) att det industriella samhället håller på att ersättas av en ny form av modernitet, där den förutsägbarhet och trygghet som kännetecknade den industriella eran hotas och där nya risker och möjligheter uppstår. Bland dessa risker har vi de hot som rör såväl kärnvapenkrig och miljökatastrofer som andra slags risker som man måste hantera i vardagen. Enligt Beck frigörs människor i allt större utsträckning från den gamla ordningens sociala nätverk och hinder, och de tvingas hantera nya risker och faror som påverkar alla aspekter av deras vardagsliv.

Detta behöver inte betyda att vi gått in i en ny tid av klasslöshet eller att människors plats i strukturen begränsar deras livsmöjligheter. Beck inser att riskerna är ojämnt fördelade i samhället och kan tolkas som att de följer de orättvisor som kännetecknar klassamhället. Men trots en ojämlig utsatthet för olika slags risker menar Beck att klassbanden (i varje fall i subjektiv bemärkelse) har försvagats och att det under senmoderniteten inte alltid är möjligt att förutsäga livsstilar, politiska uppfattningar och andra åsikter utifrån information som rör yrke eller familjebakgrund.

Eftersom individernas beteende och livsstil inte längre kan förutsägas utifrån begrepp som samhällsklass, karakteriserar Beck den nya epoken som ”kapita-

lism utan klasser”. Individualistiska livsstilar utvecklas, där människor tvingas placera sig själva i centrum för sina planer och reflexivt konstruera sin sociala biografi.

Även om Beck har rätt när han menar att de subjektiva klassdimensionerna har försvagats och att livsstilarna blivit allt mer individualiserade, finns det inte

Faktorn samhällsklass väger fortfarande tungt när det gäller att förutsäga individernas möjligheter i livet

särskilt mycket som tyder på att faktorn samhällsklass har försvagats när det gäller att förutsäga individernas möjligheter i livet. Det är också viktigt att vara medveten om Becks syn på kontinuiteten i de sociala skillnader som fortsätter att forma chanserna i livet. Han menar inte att sociala orättvisor försvinner eller försvagas i den nya moderniteten. Den sociala ojämligheten är fortfarande en viktig faktor i människors liv, men den kommer allt oftare till synes på den individuella nivån, inte när det gäller gruppen eller klassen. Beck erkänner att social orättvisa och ojämlighet i de västerländska samhällena uppvisar en ”hjäpnadsväckande stabilitet”, men han menar också

att det ägt rum en försvagning av klassidentiteten och en individualiseringen av olika livsstilar.

Till skillnad från postmoderna synsätt innebär tolkningen av den ”högmödemeritet” som Giddens och Beck presenterar (och deras uppfattning av förändringar när det gäller balansen i relationen mellan individ och samhälle) inte att människorna är fria att återskapa världen i allt mer mångskiftande form. För Giddens (1991) skapar moderniteten ”åtskillnad, uteslutning och marginalisering”. Pluralismen medför uppkomsten av nya erfarenheter och nya livsbanor men inte någon jämlikhetsprocess; de klassbaserade orättvisorna försvagas inte heller på den objektiva nivån. Klass har fortfarande ett inflytande över människors möjligheter i livet, men som en följd av fragmentiseringen av sociala strukturer har de kollektiva identiteterna försvagats.

Min tes i detta sammanhang är att processerna mot ökad mångfald kan dölja underliggande klassförhållanden och kan ge intryck av en större jämlikhet och individualisering – men utan att detta är särskilt väl underbyggt. Jag kallar denna process för det senmoderna kunskapsteoretiska felslutet. I den mån moderniteten innefattar kollektivism, kan senmoderniteten kännetecknas av en allt större individualism i takt med att de sociala strukturerna blir otydligare. Där olika former av subjektivitet tidigare fanns inneslutna i klasskulturen, kan vi i dag identifiera processer som rör subjektiv ”frånkoppling” när klassbaserade sociala identiteter ersätts av identiteter som skapats på reflexiv väg. Där slutligen livssammanhangen tidigare

var mycket förutsägbara, karaktäriseras livet nu i allt högre grad av risker.

Om vi ser till unga människors erfarenheter är det uppenbart att det under de senaste två decennierna ägt rum genomgripande förändringar som påverkar såväl livstilar och övergångar inom familjens ram som erfarenheter och upplevelser inom utbildning, arbetsmarknad och fritid. Den frågeställning jag ska gå in på gäller om Becks idéer bidrar till vår förståelse av dessa förändringar.

Utbildning för allt fler

Om vi riktar fokus på utbildningen behöver vi inte leta särskilt länge för att hitta exempel på förändringar. Över hela Västeuropa har utbildningen under de senaste decennierna kommit att spela en allt större roll i unga människors liv, eftersom de oberoende av social bakgrund ägnar allt längre tid åt att gå i skola på heltid. På 1970-talet var det vanligt att man framför allt i arbetarklassfamiljer lämnade skolan så snart den obligatoriska skolgången var över. I dag är det relativt få ungdomar som slutar skolan efter grundskolan; gymnasieskolan har förlorat den prägel av social exklusivitet den tidigare haft (Biggart & Furlong, 1996). Högre utbildning, som förr var ett privilegium för en liten minoritet, har i dag också blivit en del av livet för en allt större andel av ungdomarna (Smithers & Robinson, 1989; Halsey, 1992). Inom EU i dag är det mer än en femtedel av alla personer under 25 års ålder som går en högskoleutbildning (Europakommissionen, 1996).

Även om det har ägt rum långtgående förändringar inom utbildningssystemet,

har också analyser av utbildningsexpansionens effekter visat att en ökad utbildningsnivå inte med nödvändighet har resulterat i större jämlikhet mellan de sociala klasserna (Halsey m.fl., 1980; Shavit & Blossfeld, 1993). Som följd av expansionen inom den högre utbildningen och av att allt fler ungdomar lämnar gymnasiet med godkända betyg, har möjligheterna för en ung människa i dag att skaffa sig en högskoleutbildning ökat dramatiskt i hela Europa (Halsey, 1992; Blackburn & Jarman, 1993). Men analysen visar också att sannolikheten för att ungdomar från arbetarklass inte fortsätter efter grundskolan, inte går ut gymnasiet med godkända betyg och inte söker till högskoleutbildning fortfarande är större än när det gäller ungdomar från medelklass – detta gäller för de flesta europeiska länder.

På objektiv nivå är de traditionella strukturer som rör social ojämlikhet helt uppenbart intakta, men det finns också tecken som visar att uppfattningen av dessa processer har hamnat i skymundan genom de förändringar som ägt rum. På gymnasiet och på högskolenivå kan vi se nya differentieringsformer som inte grundar sig så mycket på de objektiva vägar ungdomar väljer att ta i utbildningssystemet som på hur de subjektivt reagerar på utbildningen (Biggart & Furlong, 1996). Förr försvann studenterna ganska snabbt ut ur systemet, men i dag utgör utbildningen en uppehållsplats för de individer som inte ser några möjligheter att få ett arbete (Mørch, 1997). Med tanke på den bredare sociala blandning som numera finns på gymnasiet och inom den högre utbildningen har unga män-

Bilden har utgått av upphovsrättsliga skäl.

Dagens unga får inte sitt livssammanhang "i arv" från föräldragenerationen, utan skapar sin identitet i andra gemenskaper. Foto: Anders Petersen.

niskor svårt att fånga upp tydliga budskap om var någonstans de kommer att hamna efter utbildningen. I och med att betyg och utbildningsbevis blir allt viktigare, kan de också uppleva ett misslyckande i individuella termer i stället för att betrakta det som något normalt och som en klassbaserad erfarenhet.

Övergången från skola till arbete

Även på arbetsmarknaden kan vi identifiera viktiga faktorer som förblivit desamma, men vi ser också faktorer som förändrats i betydande grad. Att utbildningstiden blivit längre har gjort att övergången från skola till arbete tar mycket längre tid, vilket också det är fallet i större delen av Västeuropa. Övergångarna har tidsmässigt blivit allt längre, och de har också blivit mer komplicerade (Roberts m.fl., 1987; Furlong & Raffé, 1989).

Unga människor har numera tillgång till många fler vägar ut på arbetsmarknaden; det är i dag få individer som gör den form av direkta övergång som var vanlig på 1970-talet. Ungdomarna går många olika typer av utbildningar, och de kan ha ett heltidsarbete för att efter en tid utbilda sig vidare. De kan bli arbetslösa vid olika tidpunkter i livet och de kan få ett slut på arbetslösheten på flera olika sätt genom bland annat deltidsarbete, arbetsmarknadsåtgärder och förtidspensionering (Walther m.fl., 1997). I och med att förutsägbarheten uppenbarligen har minskat när det gäller övergångar och genom det oklara sammanhang, den osäkerhet och den brist på rätlinjighet som blivit allt vanligare, har man använt beteckningar som "jo-jo" och "fjäril

som fladdrar från blomman till blomman" för att beskriva ungdomarnas livsförlopp (du Bois Reymond, 1997; Walther m.fl., 1997). Walther m.fl. (1997) menar att unga människor: "lämnar föräldrahemmet men kommer tillbaka efter ett tag, de hoppar av en utbildning och börjar på nytt efter en tid, de får ett arbete som de inte alls kan vara säkra på att få behålla, deras begär och önsknings är som fjärilens flykt, utan att de har någon fast punkt att landa på."

Förändringarna är således stora. Inom EU i dag är mer än var femte person under 25 års ålder arbetslös. Det finns stora skillnader mellan olika länder; i Storbritannien är siffran omkring 17 procent, i Finland över 30 procent och i Spanien cirka 45 procent (Europakommissionen, 1996). Med tanke på denna statistik är det tydligt att arbetslösheten har blivit en normal del av övergångserfarenheterna för dagens ungdom. Risken är aktuell över hela det sociala spektret, och även personer som har en högskoleutbildning (som förr var befriade från arbetslöshet) kan periodvis vara utan arbete.

Trots dessa långtgående förändringar är det uppenbart att vi både på arbetsmarknaden och inom utbildningssektorn kan hitta saker och ting som är sig lika; den viktiga frågan blir återigen om unga människor med gynnade positioner i den socioekonomiska hierarkin har lyckats skydda sin privilegierade tillgång till de mest eftertraktade framtidsvägarna.

Även om arbetslösheten generellt sett har ökat, kan vi återigen se att de flesta unga människor som tidvis är utan arbete kommer från arbetarklassmiljöer. I

Storbritannien är det bara två procent av ungdomarna med föräldrar som har högskoleutbildning som saknar arbete nio månader efter de lämnat grundskolan. Detta ska jämföras med att det är tio procent av de ungdomar vars föräldrar har manuella yrken som saknar

De flesta unga människor som tidvis är utan arbete kommer från arbetarklassmiljöer

arbete motsvarande tid efter grundskolan. Om vi tittar på EU-statistiken får vi starkt stöd för uppfattningen att en bra utbildning fortfarande utgör ett skydd mot långtidsarbetslöshet (Europakommissionen, 1996). Trenderna på arbetsmarknaden visar således återigen att resultaten förblir mycket fasta och förutsägbara, även om erfarenheterna blivit mer varierade och komplexa.

Problemet för oss som ungdomsforskare är att vi inte längre kan tillåta att vi begränsar oss till en beskrivning av olika vägar in på arbetsmarknaden, eftersom vi hos varje ungdomsgrupp i utbildning eller i arbete kommer att finna stora individuella variationer när det gäller anpassning. Bland dem som är utan arbete kan till exempel några desperat söka arbetstillfällen medan andra ägnar tiden åt sina privata intressen. Bland dem som har arbete kan vi hitta både utbildade och

välutbildade ungdomar som arbetar med samma okvalificerade arbetsuppgifter. För att förstå deras livssammanhang får vi inte enbart ta hänsyn till positioner på arbetsmarknaden och till hur de passar in mer generellt i livsförloppet utan också till hur ungdomarna själva uppfattar sin position.

Även om termen individualisering kan göra att vi får en bättre uppfattning om dessa förändringar, måste vi betrakta den som en strukturerad individualisering (Roberts, 1995) i den mån vi, när vi uppmärksammar övergångsmönster, finner att följden av vissa vägval förblir säkrare än andra och att olika individuella egenskaper kan förstärka eller försvaga möjligheterna till framgång. Samtidigt kan upplevelsen av risker gälla hela det sociala spektret (Lucy, 1996). Det är också tydligt att diskontinuiteter och fluktuationer för vissa är förknippade med marginalisering, medan de för andra upplevs som ett led i en postmaterialistisk strävan efter självförverkligande (du Bois Reymond, 1998). Denna större komplexitet gör det dock svårare att identifiera de grupper som drabbas av marginalisering.

Fritid och livsstil

Även om fritid och livsstil fortfarande återspeglar genus- och klasspositioner, finns det tecken på att dessa uppdelningar har blivit tydligare som en följd av fritidsindustrins inverkan och det faktum att övergångarna brukar försenas (Roberts & Parsell, 1994). Män och kvinnor från alla samhällsklasser tenderar att ha mer fritid än tidigare och att engagera sig i fler fritidsaktiviteter. Det finns också klara bevis för att sambandet mellan

klass och ungdomskulturer har försvagats. När det gäller mode och populärmusik, har arbetarklassungdomarnas tidigare dominerande inflytande försvagats, medan medelklassen har övertagit en del av detta inflytande (McRobbie, 1993; Roberts & Parsell, 1994).

Samtidigt som det finns belägg för

Många utesluts från den konsumtionskultur som är central för formandet av de ungas identitet i den moderna världen

att klassbegreppet har försvagats som ett medel att förutsäga ungdomsstilar och sociala identiteter, finns det fortfarande viktiga skillnader när det gäller den tillgång på dessa livsstilar som kan förklaras på en materiell nivå. Även om ungdomskulturerna i dag tenderar att skära tvärs över klassgränserna, och även om fritidsmönstren har blivit mindre differentierade, är det uppenbart att vissa ungdomar har uteslutits. De viktigaste skillnaderna när det gäller fritid och livsstil blir i själva verket uppenbara, om vi studerar den situation som de arbetslösa lever i. De personer som saknar arbete förnekas tillgång till den rikhaltiga fritidsstil som en majoritet av dagens ungdomar kommer i åtnjutande av. I miljöer som blivit allt mer kommersialiserade utestängs de

arbetslösa från den konsumtionskultur som är central för formandet av de ungas identitet i den moderna världen. Uteslutning från konsumtionskulturerna kan minska unga människors självförtroende och förhindra att de accepteras av en ungdomskultur som går över klassgränserna.

Samtidigt riktar dessa förändringar beträffande ungdomars fritid och livsstil in vår uppmärksamhet på konsekvenserna av den individualiseringsprocess som Beck (1992) identifierat. Unga människor är ofta i stånd att välja mellan en mängd olika aktiviteter och bygga upp sin identitet på en arena, där effekterna av traditionella sociala uppdelningar tycks vara svaga. Den svaga klasskaraktären i dessa viktiga livskontexter får viktiga följder för det sociala livet i allmänhet.

Otrygghet och ohälsa

Om vi kan hitta en stark kontinuitet beträffande unga människors erfarenheter, när det gäller att deras sociala bakgrund fortfarande utövar ett starkt inflytande på många av deras livsfaktorer, är det lätt att avfärda betydelsen av de förändringar som ägt rum. Enligt vår mening leder den subjektiva fränkoppling (eng. disembedding) verkligen till den förstärkta känsla av risk och otrygghet som har blivit central för senmoderniteten. Dessa risker är framför allt tydliga när det gäller hälsan.

Det finns forskningsresultat från hela Europa som visar att de förändrade övergångserfarenheterna för ungdomar har medfört en generell ökning av stressen, något som kan ses i en ökad frekvens av självmord, självmordsförsök och ätstörningar som anorexi och bulimi. Över-

gångar har visserligen alltid fört med sig vissa krav på psykologisk anpassning, när de unga ska försöka hitta en vuxen identitet, men i dag tycks de problem som rör depression och stressrelaterade svårigheter hos den yngre generationen ha blivit fler. Rutter & Smith (1995) har

Bilden har utgått av upphovsrättsliga skäl.

Depressioner, ätstörningar, självmord och självmordsförsök har blivit vanligare. Flickan på bilden har inget samband med texten. Foto: Håkan Pienowski.

menat att ”psykosociala störningar” (inklusive depression, ätstörningar och självmordsbeteende) bland tonåringar sedan 1945 har blivit betydligt mer vanligt förekommande. Under de senaste tio åren har antalet ungdomar som diagnostiserats som mentalt störda eller som tagits in på mentalsjukhus stigit (SCEC, 1994). Det är uppenbart att vi måste tolka dessa uppgifter försiktigt, eftersom sannolikheten för att unga människor ska söka

professionell hjälp för sina psykiska problem också har ökat, samtidigt som läkarna blivit mer benägna att ställa diagnos på psykiska störningar (Hill, 1995).

West & Sweeting (1996) uttrycker en viss oro när det gäller effekterna av den ekonomiska omvandlingen för ungdomarnas del, och de menar att den ”ekonomiska tillbakagången, arbetslösheten, dåligt betalda arbeten och upplevelsen av att inte ha någon framtid utgör potentiella komponenter i en social åkomma som kan påverka ungdomarnas hälsa”. Psykologerna ger också exempel på att förekomsten av en starkt påfrestande händelse i livet – eller snarare ackumuleringen av stressande skeenden – och en känsla av hopplöshet har samband med psykosociala störningar (de Wilde m.fl., 1992).

Sammanfattningsvis har depressioner, ätstörningar, självmord och självmordsförsök blivit vanligare och kan betraktas som en spegling av den ständiga känsla av tvivel som är ett centralt drag i det högmoderna samhället och som kan vara speciellt hotande för unga människor som försöker hitta och etablera sin vuxna identitet. I viss utsträckning inverkar dessa risker på alla ungdomars liv, även om vissa helt klart är mer utsatta än andra för de hälsorisker som härrör från marginaliseringen eller uteslutningen från arbetsmarknaden. De sammantagna resultat som visar ungdomars förändrade hälsotillstånd ger ett visst stöd åt Becks och Giddens idéer, i den mån som de huvudsakliga förändringarna har samband med en ökning av de psykiska problem som kan kopplas till en förhöjd känsla av otrygghet i det senmoderna

samhället. Samtidigt kan vi inte till fullo förstå riskfördelningen, om vi inte tar hänsyn till strukturella faktorer.

Sammanfattning

Som en följd av Becks och Giddens teoretiska inflytande har många unga forskare under 1990-talet lagt större vikt på det sätt varpå människor hanterar risker och otrygghet. Den tyngd som i dag läggs på subjektiva uppfattningar av risk och osäkerhet representerar en viktig brytning med de tidigare traditionerna. Före 1990-talet gick den förhärskande uppfattningen ut på att övergången från skola till arbete för de ungdomar som följde de väl upptrampade och förutsägbara stigarna från familjen via skolan till arbetsmarknaden inte var förknippade med någon stor otrygghet eller osäkerhet.

De förändringar som inträffat är verkligen av tillräckligt radikalt slag för att berättiga en ny syn på ungdomstidens övergångar. Det större urvalet av tänkbara framtidsvägar bidrar till att dölja den utsträckning i vilken existerande orättvisemönster nu reproduceras på andra sätt än tidigare. På grund av att det finns så många fler vägar att välja mellan kan ungdomar dessutom utveckla ett intryck av att deras egen livsväg är unik och att de risker de står inför ska övervinnas på ett individuellt sätt och inte genom att vara medlemmar av ett kollektiv.

I denna bemärkelse kan livet i det senmoderna samhället uppfattas som att det rör sig om ett kunskapsteoretiskt felslut, där känslan av separation från kollektivet representerar en del av en lång historisk process som är nära kopplad till subjektiva upplevelser av risk och otrygghet.

Individerna tvingas hantera en uppsättning risker som inkräktar på alla delar av deras vardag, och denna förstärkning av det individualistiska tänkandet innebär att kriser betraktas som individuella brister i stället för som en effekt av processer som ligger utanför individernas kontroll.

Även om jag förkastar idén att "traditionella" sociala klyftor blivit mindre viktiga faktorer när det gäller framtidsmöjligheter, accepterar jag Becks slutsats att en central egenskap i senmoderniteten är en försvagning av kollektiva sociala identiteter. Individualiseringsprocessen representerar enligt min mening en subjektiv försvagning av sociala band, vilket i sin tur är beroende av en ökad mångfald när det gäller livsfareheter. Dessa förändringar får en återspeglning i en individualisering av livsstilar och en allt större likhet mellan olika klasskulturer. Jag ställer mig emellertid kritisk när det gäller den betydelse som både Beck och Giddens förlänar förändringar av hur individer tolkar världen och hur de subjektivt konstruerar sociala realiteter.

Många av de idéer som Beck introducerat kan också återfinnas i Elias (1978, 1982) tidiga arbeten. Enligt Elias är uppfattningen om individen som en oberoende social entitet en produkt av en långvarig historisk trend som inbegriper ökad självkontroll och en minskning av den disciplinering som kommer utifrån. I den bemärkelsen kan individualiseringsprocessen betraktas som en historisk förlängning av ett skeende som först ledde till uppkomsten av det som Elias kallas homo clausus, en "frånkopplad" syn på individualismen.

På grundval av dessa idéer har sen-

moderniteten uppfattats som att den utgör ytterligare ett steg längs en kontinuerlig linje som leder från kollektiverade till individualiserade sociala identiteter. Utifrån detta synsätt inbegriper social förändring inte någon försvagning av so-

ciala strukturer (det ömsesidiga beroendet består) men, som Goulsblum (1977) menar, innebär "hela detta komplex av samverkande förändringsprocesser att de individer som är en del av dem inte kan kontrollera eller ens förstå dem".

REFERENSER

- Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*, London: Sage.
- Biggart, R.M. & Furlong, A. (1996): Educating "discouraged workers". Cultural diversity in the upper secondary school, *British Journal of Sociology of Education*, 17, 253-266.
- Blackburn, R.M. & Jarman, J. (1993). Changing inequalities in access to British universities, *Oxford Review of Education*, 9, 197-215.
- du Bois Reymond, M. (1997): Rethinking youth identities: New challenges. I: Bynner, J., Chisholm, L. & Furlong, A., red. *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*, Aldershot: Ashgate.
- du Bois Reymond, M. (1998): "I don't want to commit myself yet": Young people's life concepts, *Journal of Youth Studies*, Vol. 1 (1).
- Europakommissionen (1996): *Key Data on Education in the EU*, Luxemburg: Office for Publications of the European Commission.
- Elias, N. (1978): *The History of Manners. The Civilizing Process*, Volym I, Oxford: Blackwell.
- Elias, N. (1982): *State formation and civilization. The Civilizing Process*, Volym II, Oxford: Blackwell.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (1997): *Young People and Social Change: Individualization and Risk in Late Modernity*, Buckingham: Open University Press.
- Furlong, A. & Raffae, D. (1989): *Young People's Routes Into the Labour Market*, Edinburgh: Industry Department for Scotland.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, Oxford: Polity.
- Goulsblom, J. (1977): *Sociology in the Balance*, Oxford: Blackwell.
- Hallsworth, S. (1994): *Understanding new social movements*, *Sociology Review*, 4, 7-10.

Halsey, A.H., Heath, A.F. & Ridge, J.M. (1980): *Origins and Destinations. Family, Class and Education in Modern Britain*, Oxford: Clarendon.

Halsey, A.H. (1992): *Opening Wide the Doors of Higher Education*, Briefing Paper No 6, London: National Commission on Education.

Hill, K. (1995): *The Long Sleep. Young People and Suicide*, London: Virgo.

Lucey, H. (1996): *Transitions to womanhood. Constructions of success and failure for middle and working class young women*, Conference paper, University of Glasgow; British Youth Research: The New Agenda, 26-28 januari.

McRobbie, A. (1993): "Shut up and dance." Youth culture and changing modes of femininity, *Cultural Studies*, 7, 406-426.

Mørch, S. (1997): Youth and activity theory. I: Bynner m.fl., red. *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*, Aldershot: Ashgate.

Roberts, K. (1995): *Youth and Employment in Modern Britain*, Oxford: Oxford University Press.

Roberts, K., Dench, S. & Richardson, D. (1987): *The Changing Structure of Youth Labour Markets*, London: Department of Employment.

Roberts, K. & Parsell, G. (1994): Youth cultures in Britain. The middle class take-over, *Leisure Studies*, 13, 33-48.

Rutter, M. & Smith, D.J., red. (1995): *Psychosocial Disorders in Young People. Time Trends and Their Causes*, Chichester: Wiley.

Scottish Community Education Council (1994): *Being Young in Scotland*, Edinburgh: Scottish Community Education Council.

Shavit, Y. & Blossfeld, H.P. (1993): *Persistent Inequality*, Boulder, Colorado: Westview.

Smithers, A. & Robinson, P. (1989): *Increasing Participation in Higher Education*, London: British Petroleum Educational Service.

Walther, A., Stauber, B., Bolay, E. & du Bois Reymond, M. (1977): *Young Adults in Europe; New Trajectories between Youth and Adulthood*, Tübingen: EGRIS.

West, P. & Sweeting, H. (1996): "Nae job, nae future." Young people and health in a context of unemployment, *Health and Social Care in the Community*, 4.

de Wilde, E.J., Kienhorst, C.W.M., Diekstra, R.F.W. & Wolters, W.H.G. (1992): The relationship between adolescent suicidal behaviour and life events in childhood and adolescence, *American Journal of Psychiatry*, 1, 45-51.

Könsrollsmönster i leksakslådan

Pojkars och flickors leksaksinnehav skiljer sig åt. Det visar vardagliga iakttagelser och också många forskningsprojekt. Men varför är det så? Beror det på barnens egna val eller på att de vuxna omkring dem är fast i ett könsrollstänkande? Eller på något annat? Kommunikation via leksaker är mycket komplex process, menar artikelförfattaren. Nallen och vattenpistolen är redskap i det kulturella återskapandet, i hur vi bygger upp själva tänkandet kring manligt och kvinnligt.

Av Anders Nelson

Att det finns skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller deras leksaker bekräftas både genom vardagliga observationer men också av den forskning som bedrivits på området. Skillnaderna kan exempelvis gälla hur leksakerna är utformade och vilka olika föreställningar kring samhällseliga fenomen som de återspeglar. Vad

är karaktäristiskt för pojkleksaker respektive för flickleksaker? Vilka olika typer av leksaker är mest populära hos pojkar och flickor? Varför föredrar de olika leksaker? Vilken roll har vuxna för barns leksakspreferenser och hur aktiva är barn själva i sina val? Det är kring dessa frågor denna text kommer att kretsa.

Frågorna kommer att diskuteras utan

att relateras till leken med leksaker. Detta kan behöva en förklaring. Jag anser att man ofta oreflekterat tänker sig att det är leken som fenomen som är det ursprungliga, som griper tag i människan och att objekten därefter kommer in för att lekens "syften" skall kunna genomlevas till fullo. Jag menar i stället att lekens och leksakernas innehåll är två skil-

da fenomen som i praktiken är integrerade men som ur ett analytiskt perspektiv kan tjäna på att särskiljas. I stället för att analysera leksaker med utgångspunkt i deras lekbetydelser ser jag dem som ingredienser i en vidare social process som inkluderar främst barnets närmiljö i form av familj, släkt och kamrater men även samhället i stort.

En liten anekdot kan få illustrera hur missvisande det kan vara om man med utgångspunkt i analyser av barns leksaker drar alltför långtgående slutsatser om barns lekvillkor.

Vid förberedelserna inför en studie av barns leksaksinnehav besökte vi en familj för att studera den åttaåriga dotterns leksaker. Efter att ha ägnat ca 2 timmar åt att systematiskt gå igenom de uppskattningsvis 800 sakerna i hennes rum frågade hennes pappa om vi kanske också var intresserade av att titta på vad som fanns i det lekrum som hon delade med sin yngre bror. När pappan tände ljuset i detta rum mötte oss en syn som gjorde oss förundrade. Här inne fanns om möjligt ännu fler leksaker. Den intressanta frågan uppstod: Var leker hon mest någonstans, här eller i det andra rummet? Det självklara svaret: Ute!

Att studera barns leksaksinnehav är inte att studera vilken mening som kommer att gestaltas i deras lek. Det är att studera en från vuxenvärlden via leksaker erbjuden mening, en av de ramar som omger barnens lek.

Manligt och kvinnligt

I enskilda leksaker finns den gängse bilden av vad som är manligt respektive kvinnligt återspeglad, men leksakerna "är" inte

dessa föreställningar i någon "exakt" materialiserad skepnad. Leksaksvärlden är i detta avseende fylld av motsättningar, precis som det vanliga livet. När vi använder begreppet "återspeglar" för att beskriva denna företeelse talar vi därför inte om traditionella spegelbilder där det som återspeglas alltid har en hög likhetsgrad med det som gav upphov till speglingen. En bättre metafor är den spegelvärld som finns på "Lustiga huset". Spegelbilderna är här förvanskade på olika sätt men deras innehåll bestäms och begränsas ändå av det som finns framför speglarna. Några exempel kan illustrera hur svårt det kan vara att entydigt tolka olika leksakers könsrollspeglande karaktär.

Barbie som symbol

I vår kultursfär står Barbie för bilden av det friska, det framgångsrika och det lyckliga livet. Samtidigt är en vanlig kritisk synpunkt att Barbiedockan speglar ett stereotypiserat västerländskt kvinnoideal. Dessa båda synsätt existerar parallellt hos många människor i vår del av världen. I Nordafrika, och troligen i många andra delar av världen, skulle en kvinna med Barbies utseende betraktas som sjuk, fattig och olycklig (Rossie, 1997).

Det går också att utläsa tidsmässiga för-

ändringar kring könsroller genom att Barbie "talar om för oss" vad en kvinna skall/bör ägna sig åt. Det kan man bland annat se på de olika kläder och andra attribut som följer

Bilden har utgått av upphovsrättsliga skäl.

Den amerikanska drömmen. Barbie och Ken symboliserar för många barn och vuxna det friska, lyckliga, framgångsrika livet. Foto: Nina Labbart.

med när man köper en Barbiedocka. Enligt Mjöberg (1993) har Barbie haft olika yrken sedan hon introducerades på marknaden. Först var hon fotomodell eller kläddesigner och vidare under 60-talet förekom hon som astronaut, sjuksköterska och flygvärdinna. Därefter kom yrken som läkare, bolagsdirektör och nyhetsreporter. 1992 tillverkades en svart Barbie som kandidera

Anders Nelson, fil.mag. i pedagogik. Bedriver sina forskarstudier vid Lärarhögskolan i Malmö. Är sedan tre år tillbaka verksam vid Nordiskt Centrum för Forskning om Leksaker och pedagogiska media vid Högskolan i Halmstad. Medverkar där bland annat i forskningsprojektet Toys as communication. Tänker skriva sin avhandling om leksaker och könsrollsocialisation. E-post: anders.nelson@ncfl.hh.se

de till president. Pojkdockor som Power Rangers, He-Man, Action Man och G.I Joe med flera framträder oftast inte i vanliga yrkesroller som Barbie. I stället uttrycker de en stereotypiserad bild av den muskulöse, starke mannen, redo att

Dockor riktade till pojkar, till exempel actiongubbar, skiljer sig starkt från flickdockor i konstruktionen

möta vilken motståndare som helst. van Leuween (1997) har studerat skillnader mellan en typisk "flickdocka", Sindy, och en "pojkdocka", Action Man. Det han främst har intresserat sig för är inte skillnader i deras utseende och framtoning utan vilka olika rörelsescheman de är designade med. Sindy kan röra sitt huvud flexibelt, Action Man bara i sidled och mycket stelt. Sindys ben kan böjas åt flera håll. Fötterna är dock så konstruerade att hon inte kan stå själv utan måste ha ett stöd. Action Man kan varken böja eller sära på benen, däremot står han mycket stadigt på sina fötter. Man kan själv, genom att titta på pojk- och flickdockor i leksaksbutiker eller i kataloger, konstatera att detta är ett mönster som gäller långt utanför dessa två dockor. Ytterligare en skillnad som förefaller vara relativt generell gäller dockornas ögon, där flickdockorna ofta har stora färglada ögon som inspirerar

till ett interaktivt beteende medan pojkdockorna oftast har otydligt markerade eller maskerade ögon. De senare kan då förmodas inspirera användaren att vända dockan bort från sig själv, att rikta den mot den "stora världen" utanför.

Dessa skillnader mellan pojk- och flickdockor har inte uppkommit av en slump. De är relaterade till den allmänna bilden av hur kvinnor och män "är", vad som skiljer dem åt både vad gäller egenskaper och intressen.

Om man, i stället för att analysera enstaka leksaker, väljer att studera vilka typer av leksaker som är förknippade med pojkar och flickor finner man också skillnader. Den mest vardagliga föreställningen är väl att pojkar föredrar bilar och att flickor föredrar dockor, eller att pojkar främst väljer leksaker med "manliga" förtecken, till exempel våldsleksaker, idrottsredskap och maskiner och att flickor huvudsakligen är intresserade av leksaker relaterade till traditionellt "kvinnliga" verksamheter, till exempel hushållsredskap, smink, dockskåp.

Barns egna val av leksaker i experimentella miljöer

Pojkars och flickors preferenser för olika typer av leksaker har studerats i ett flertal undersökningar under de senaste decennierna, främst i USA. Man har exempelvis undersökt hur barn väljer leksaker i experimentella miljöer, hur deras önskebrev till tomten ser ut samt i vissa fall vilka typer av leksaker som pojkar och flickor har i sina sovrum. Almqvist (1994) har i sin avhandling sammanfattat denna forskning vars slutsatser i mångt och mycket är samstämmiga med de vardagliga föreställ-

ningarna. En av många studier där man har undersökt hur barn väljer leksaker i experimentella miljöer har genomförts av Frasher med flera (1980). Man bad barn i 5-6-årsåldern att välja fyra leksaker som de skulle vilja leka med bland tolv i förväg utplacerade leksaker i ett rum. Av de tolv var fyra kategoriserade som pojkleksaker (en brandbil, ett verktygsset, en racerbil och ett flygplan), fyra som flickleksaker (en babydocka, högklackade skor, en handväska och en teservis) samt fyra som könsneutrala (ett pussel, en plastboll, en telefon och Play Doh). Barnen valde i mycket hög grad leksaker som var traditionella för det egna könet. Även efter det att försöksledarna hade haft samtal med barnen och försäkrat dem om att det var "okej" att välja annorlunda valde de likadant. Liknande resultat finner man också hos till exempel Eisenburg med flera (1980).

Studier av önskelistor

De experimentella studierna av barns "leksakspreferenser" har kritiserats av ett flertal forskare. Experimenten ger en begränsad bild av vilka leksaker pojkar och flickor föredrar. Dels därför att de har genomförts i onaturliga situationer, dels därför att de leksaker barnen haft att välja mellan har varit så utpräglade pojk- respektive flickleksaker att nyanserade val har varit nästan omöjliga. Därför har man också analyserat barns önskebrev till tomten. Det har gjorts åtminstone fyra sådana studier av vilka jag här skall lyfta fram två. Richardson & Simpson (1982) samlade in alla brev som 1979 kom till postkontoret i Seattle, Washington och som var adresserade till tomten. För att belysa

eventuella könsskillnader delade de in önskemålen i 27 kategorier. Vissa typer av leksaker, som motorfordon, sportartiklar, militärleksaker, racerbilar, rymdleksaker, garage, maskiner önskades i mycket högre grad av pojkar än av flickor. Leksaker som flickor snarare än pojkar önskade sig var dockor, dockskåp, hushållsredskap, kläder, möbler och mjukdjur. Almqvist (1994) studerade svenska barns önskebrev och fann liknande men inte lika tydliga skillnader mellan pojkar och flickor.

I en kartläggning av alla leksaker i hemmen hos 96 amerikanska medelklassbarn fann Rheingold & Cook (1975) stora könsskillnader. Pojkarna hade exempelvis fler motorfordon, idrottsredskap, krigleksaker och flickorna betydligt fler dockor, dockskåp och hushållsleksaker. Hartmann (1996) har studerat Österrikiska barns leksaksinnehav och funnit liknande skillnader, som dessutom var större ju äldre barnen var. Barns leksaksinnehav i Sverige har hittills aldrig studerats systematiskt.

Det förefaller vara ett generellt förhållande i västvärlden att pojkar och flickor föredrar och förses med olika kategorier leksaker. Denna slutsats dras mot bakgrund av de ovan nämnda och ytterligare ett antal studier i USA och Europa. I de allra flesta studier om barns könstypiska leksakspreferenser har man också funnit att flickorna oftare än pojkarna bryter mot detta mönster. Det har således varit vanligare att flickor har valt bilar, verktyg, maskiner och liknande leksaker än att pojkarna har valt dockor.

Vad betyder skillnaderna?

Jag har ovan valt att beskriva könsroller i leksaker utifrån två olika utgångspunk-

Bilden har utgått av upphovsrättsliga skäl.

Det typiska flickrummet är fortfarande möblerat med docksäng och leksaksspis. Flickan i sitt rum fotograferades av Sneska Vuetic-Bohm.

ter. Den ena är de olikheter som finns inbyggda i de leksaker som riktar sig till pojkar respektive till flickor. Den andra utgångspunkten är att pojkar och flickor verkar föredra olika kategorier av leksaker. Hur kommer det sig att leksaksvärlden i sig är så könsstereotypiserad och att barn med, som det kan tyckas, ett oändligt antal valmöjligheter ändå föredrar de leksakstyper som av tradition är typiska för deras eget kön?

I det första fallet är en rimlig förklaring att leksakerna är återspeglings av allmänna och övergripande föreställningar om manligt och kvinnligt. Dessa föreställningar finns representerade exempelvis hos dem som tillverkar, marknadsför och säljer leksaker. I dessa verksamheter måste man förhålla sig till etablerade sociala konventioner kring könsroller för att vara framgångsrik. Det skulle förmodligen ha varit svårt att sälja en svart Bar

biedocka som kandiderar till president i USA på 60-talet, eller att marknadsföra en bikiniklädd Barbie i ett islamiskt samhälle, oavsett vilket. Med tanke på den mängd leksaker som finns i dag så är det också rimligt att säga att leksakerna inte bara återspeglar utan också återverkar på och förstärker de redan etablerade föreställningarna.

Biologi eller socialisation?

Varför föredrar pojkar och flickor olika kategorier leksaker? En förklaring som vi ofta möter när vi samtalar med exempelvis föräldrar brukar vara att det är biologiska/genetiska skillnader som styr. Det är naturligtvis omöjligt att bortse från att sådana skillnader finns men de kan knappast betraktas som avgörande i detta fall. Inte heller speglingsperspektivet som anfördes när det gäller enskilda leksakers utformning är adekvat för att förklara de olika leksaksinnehaven hos pojkar och flickor. Det skulle vara att ge de leksaksköpande vuxna och barnen en passiv roll i relation till de etablerade sociala konventionerna om manliga och kvinnliga verksamhetsområden.

Ett rimligare synsätt är att se leksaksinnehaven som en aspekt av den allmänna socialisationsprocessen. Enligt Berger & Luckman (1966), inspirerade av G H Mead, innebär socialisationsprocessen att barnet tar över den värld av normer, regler, värderingar och handlingsmönster som redan finns tillgänglig i det samhälle som de föds in i. De viktigaste aktörerna i denna process är förutom barnet självt de som står barnet närmast under deras första levnadsår. Det är i relation till föräldrarnas handlingar och de-

ras attityder både till de egna och till barnets handlingar som barnet positionerar sig själv och utvecklar en specifik identitet. Så småningom kommer denna identitet att innehålla inte bara föräldrarnas attityder utan generaliserade attityder, som könsroller. Dessa består av normer och värderingar kring vad en flicka är, hur hon skall bete sig, vilka intressen hon skall ha, vilka fysiska föremål hon bör föredra etcetera. Detsamma gäller naturligtvis också för pojkar. En liten pojke märker att föräldrarna reagerar med tveksamhet när han glatt pekar på en Barbiedocka i leksaksaffären. Så småningom lägger han märke till att också andra människor i den nära omgivningen reagerar på samma sätt. Han lägger också märke till att systemns önskemål om samma docka väcker ett gillande. Till sist inser han att det är ett generellt förhållande att flickor, men inte pojkar, ”bör” önska sig Barbiedockor. Utifrån ett socialisationsperspektiv är ”pojke” och ”flicka” således inte något man föds till utan något man blir till genom att vuxenvärlden erbjuder olika modeller för hur man skall vara.

Språkets makt

Könsroller är enligt Berger & Luckmans synsätt ett historiskt och socialt skapat mönster som trots sitt sociala ursprung upplevs som biologiskt betingat därför att nu levande människor inte var med om att skapa det. Vi är däremot med om att åter-skapa eller ny-skapa dessa mönster. Redskapet i denna återskapande process är främst vårt språk. Detta har karaktären av att vara ett redskap för att legitimerade etablerade sociala strukturer, däribland existensen av könsroller.

Leksaker är i en mening symboler på samma sätt som språket, om möjligt dock än mer komplexa och mångtydiga. Med föremålen som vuxna ger till ett barn följer ett budskap som delvis handlar om att detta är ett relevant föremål just för dig eftersom ”du är en flicka”, eller ”du är pojke”, eller mer riktigt ”du skall bli pojke” eller ”du skall bli flicka”. På så vis är leksaker på samma sätt som språket en ingrediens i en socialisationsprocess där barnet lär sig könsroller. Bland andra Richardson & Simpson (1982) har beskrivit hur pojkar och flickor genom sina leksaksinnehav socialiseras mot olika verksamhetsfärer, pojkar mot en yttre offentlig sfär och flickor mot en inre privat sfär.

En berättelse om föräldrarna

Men det är inte bara till barnet som budskapet är riktat. Det är i lika stor utsträckning riktat till andra i omgivningen och inte minst till upphovsmanen/kvinnan själv. Enligt Sutton-Smith (1996) kan man tolka det moderna barnrummet som ett uttryck för den berättelse de vuxna gärna vill berätta om sig själva. Relaterat till könsroller kan detta innebära att man beskriver sig själv som ”pappa till en pojke” genom att ”inreda” barnrummet med objekt som av tradition är typiska pojkleksaker.

Socialisationsperspektivet innebär vanligtvis att vuxenvärlden har mycket stor makt i barnets identitetsutveckling. Det är lätt att kritisera detta synsätt genom att hänvisa till sina egna och andras vardagliga erfarenheter. Man kanske hänvisar till att barn faktiskt själva väljer sina

leksaker. Många föräldrar menar att man faktiskt försöker att bryta könsrollsmönster genom balansera leksaksinköpen eller, exempelvis, genom att försöka få sonen att leka också med systemens leksaker. Många gånger visar sig dessa försök vara förgäves, vilket kan vara en av förklaringarna till att man ser könsrol-

Det könsbundna leksaksvalet är också ett uttryck för barnets eget budskap, både till andra och till sig själv, om att ”jag är en pojke” eller ”jag är en flicka”

lerna och leksakspreferenserna som något naturgivet, biologiskt och nära nog ofrånkomligt. Bronwyn Davies (1997) skriver om hur föräldrar förundras över hur starkt pojkar och flickor uttrycker sin könstillhörighet. Detta trots att man gjort allt för att uppmuntra barnen att bryta detta mönster. Föräldrarna säger: ”Kanske är det genetiskt, trots allt.” Socialisationsperspektivet kan också ifrågasättas utifrån den forskning som visar att de leksaker som barn får till jul och som de själva har önskat oftare är könsstereotyper än de leksaker som deras föräldrar har valt ut (Robinson & Morris, 1986).

Hur kan man förklara att barn själva

väljer könstypiska leksaker om man samtidigt menar att det är ett uttryck för och en del i en från vuxenvärlden påbjuden könsordning? Begreppet habituering brukar användas för att beskriva en process som leder till att ”rutinmässiga” handlingsmönster uppkommer. Detta sker genom upprepade ”inlärningsituationer” i vardagen. Handlingsmönstren blir efterhand tagna så för givet att man inte reflekterar över deras ursprung och de förklaras därigenom ofta som naturligt uppkomna. Begreppet har använts för att förklara varför barn föredrar vissa leksaker (Almqvist, 1994). Redan från det att barn är nyfödda förser vuxna dem med vissa typer av leksaker. Så småningom lär de sig att föredra dessa även när de har en egentlig möjlighet att välja fritt. Barns leksakspreferenser är då visserligen deras egna men de har skapats genom tidigare val av deras föräldrar eller andra vuxna. Habitueringen är således en aspekt av socialisationen.

Reklamen och expediterna visar ”rätta” vägen

Reklam för leksaker är en del i samma process. Almqvists (1997) studie av leksakskataloger visar att flickor på bild oftast förekommer i samband med dockor, dockskåp och mjuka leksaker medan pojkar uttrycker sin lekgäldje med olika bilar, tåg, rymdvapen och konstruktionsmaterial. På samma sätt beskriver Brembeck & Johansson (1996) tydliga könsskillnader i annonser för leksaker. ”Det är antingen rosa Barbiedrömmar eller dramatiska Transformerannonser i svart och rött”. Dessa skillnader menar författarna vara grovt över-

drivna och inte på något sätt motsvarande den verklighet barnen lever i.

En intressant studie om vuxnas råd och tips vid leksaksköp genomfördes av Kutner & Levinson (1978). Här introduceras en ny kategori agenter i habitueringen utöver de som redan nämnts, nämligen expediter i leksaksaffären. Ett antal personer begav sig till olika leksaksaffärer och bad om tips på vad de skulle köpa till sina brorsbarn, en pojke och en flicka, båda fem år. I de flesta av fallen nämnde expediterna typiska pojkleksaker, som klossar, bilar och konstruktionsmaterial, till pojken. Till flickan valde man ofta en docka, ett dockskåp, en teservis eller liknande.

Barnet som medaktör

Det är naturligtvis inte bara genom leksaker och till dessa relaterade företeelser, som leksaksreklam, som barn lär sig vilka leksaker de ”bör” föredra. Barn lever i en värld där de via många olika medier lär sig vad som hör till den ”manliga” respektive den ”kvinnliga” verksamhetsfären. Då deras leksaker föreställer föremål som används inom dessa olika sfärer så blir erfarenheterna i vardagen det som förmodligen utövar det största inflytandet på deras leksakspreferenser.

Genom habitueringen, genom reklamen för leksaker, genom andra vuxnas attityder och så vidare får barnet lära sig vad som är rimliga saker att föredra för det egna könet. Men valet av leksaker är inte bara ett uttryck för, eller en återspeglning av, de budskap som barnet fått från vuxenvärlden. Det är också ett uttryck för barnets eget budskap, både till andra och till sig själva, om att ”jag är en

pojke” eller ”jag är en flicka”. De olika kategorier leksaker man finner hos pojkar och flickor är då ett uttryck för och en del i en gemensam konstruktion eller re-konstruktion av de könsroller som finns i samhället. I denna process är både de vuxna och barnet aktörer.

Leksaksforskning i Sverige

Dagens utbud av leksaker skiljer sig inte minst kvantitativt från den leksaksvärld som existerade då de tidigare refererade studierna genomfördes. Leksaksmarknaden i Sverige omsätter omkring 3,5 miljarder kronor årligen. I en pilotstudie av mängden leksaker i åttaåriga barns rum 1996 påvisades ett genomsnittligt antal leksaker mellan 500 - 600 (Nelson & Nilsson, 1996). Detta kan jämföras med den kartläggning som Rheingold & Cook genomförde 1975, där man hos ettåringarna fann i genomsnitt cirka 30 och hos sexåringarna cirka 90 leksaker. Modern forskning om leksaker kan därför inte enbart studera enskilda leksaker i relation till olika kontexter, utan måste börja betrakta leksaksvärlden som ”en egen kontext”. En utgångspunkt för modern forskning om leksaker är därför ”the idea that contemporary children’s toys are a form of communication, an important (and globally distributed) mass medium.” (Selander, 1997).

Vilken information om samhället innehåller det massmedium som leksaker utgör? Är det information om alla samhällseliga verksamhetsområden eller är vissa prioriterade? Är det samma information till pojkar och flickor? Detta är några av de övergripande frågor som nu

undersöks i ett grundforskningsprojekt om leksaker som har sin bas vid Högskolan i Halmstad på Nordiskt Centrum för Forskning om Leksaker och pedagogiska media.

Projektet Toys as communication är ett internationellt projekt med deltagare från Sverige, Danmark och England. Inom projektet genomförs en kartläggning av pojkars och flickors leksaksinnehav, i första hand i Sverige men på sikt också i andra europeiska länder. Vi frågar oss bland annat hur många leksaker av olika typer som pojkar och flickor har i sina rum. Ser eventuella skillnader mellan pojkar och flickor olika ut beroende på familjens sociala bakgrund, föräldrarnas inkomst, ålder, var man bor, hur man bor etcetera?

Det vi i första hand avser att göra är att ge en övergripande beskrivning av barns leksaksinnehav. En annan fråga handlar just om huruvida könsroller ”förmedlas” till barnen eller konstrueras av barn och vuxna tillsammans via de leksaksvärldar de omger sig med i hemmet. Utifrån en traditionell arbetsdelning mellan könen torde detta innebära att flickor har fler leksaker relaterade till den privata sfären och pojkar med fler objekt relaterade till yrkessfären. Flickor torde också ha fler babydockor än pojkarna, då spädbarnsomsorg traditionellt har varit en nästan uteslutande kvinnlig verksamhet. Utifrån en delvis förändrad arbetsdelning i hemmet kanske man bör förvänta sig att pojkar har nästan lika många hushållsredskap som flickorna. Fler hypoteser av detta slag kan formuleras. Hur det faktiskt ser ut återstår att se.

REFERENSER

- Almqvist, B (1994) *Approaching the Culture of Toys in Swedish Child care. A literature Survey and a Toy Inventory*. Uppsala: Department of education, University of Uppsala
- Berger, P och Luckmann, T (1966) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books
- Brembeck, H och Johansson, B (1996) *Postmodern barndom*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 23, 1996
- Davies, B (1997) ”Bli pojke? Bli flicka?” *LOCUS - tidskrift för barn- och ungdomsvetenskap* 3/97.
- Eisenberg, N och Murray, E och Hite, T (1982) ”Children’s Reasoning regarding Sex-typed Toy Choices.” *Child development*, 53, 81-86
- Frasher, R S och Nurss, J R och Brogan, D R (1980) ”Children’s Toy Preferences Revisited: Implications for Early Childhood Education.” *Child care Quarterly*, 9 (1), 26-31
- Hartmann, W (1996) *Gender differences in toy preferences and in the play and leisure activities of Austrian students*. Föredrag vid ”International Toy Research Conference”, NCF, Högskolan i Halmstad, 17-22 Juni, 1996
- Kutner, N G och Levinson, R M (1978) ”The Toy Salesperson: A voice for Change in Sex-Role Stereotypes?” *Sex Roles*, 4 (1), 1 - 7
- Mjöberg, L (1993) *Boken om Barbie*. Carlsson Bokförlag
- Nelson, A och Nilsson, M (1996) *Registration and classification of toys in 14 children’s bedrooms*. Föredrag vid ”International Toy Research Conference”, NCF, Högskolan i Halmstad, 17-22 Juni, 1996
- Rheingold, H L och Cook, K V (1975) ”The contents of boys and girls rooms as an index of parents’ behavior.” *Child Development*, 46, 459-463
- Richardson, J G och Simpson, C H (1982) ”Children, gender and social structure. An analysis of the contents of Letters to Santa Claus.” *Child Development*, 53, 429-436
- Robinson, C C och Morris, J T (1986) ”The Gender-Stereotyped nature of Christmas Toys received by 36-, 48-, and 60-Months-Old Children: A Comparison Between Nonrequested vs Requested Toys.” *Sex Roles* 15 (1/2), 21-32
- Rossie (1997) *Toy Design: Reflections of an anthropologist*. Föredrag vid ”Workshop on Toy Design”, NCF, Högskolan i Halmstad, 26-28 Augusti, 1997
- Selander, S (1997) Ansökan för projektet Toys as communication till Riksbankens Jubileumsfond (1997-5118:01).
- Sutton-Smith, B (1986) *Toys as Culture*. New York: Gardner
- van Leeuwen, T (1997) *The Semiotics of Kinetic Design*. Föredrag vid ”the First Multimodality Workshop”, University of Sydney, 15-17 December 1997

Vidvinklad syn på kroppen

Kroppens roll har i hög grad förändrats under modern tid. Den ses i dag som ett medel att presentera det egna jaget, som något "görbart". Den står också starkt i forskningens intresse. I en nyutkommen antologi diskuteras det kroppsliga ur olika infallsvinklar, till exempel: Hur betraktas kroppen inom idrotten? Vad händer när kvinnor beträder "manliga" arenor? På vilket vis talar vi om pojkars och flickors kroppar? Frågorna är stora och komplexa och kanske är ansatsen alltför bred, menar vår recensent som också gärna skulle sett mer empiri.

Av Jesper Fundberg

V arför ser vi kroppen just nu och hur ser vi den? Det är två av de frågor som nämns i baksidestexten till *Talet om kroppen*. Antologins titel anger dessutom ytterligare en aspekt på vår tid och vårt samhälles kroppsfixering: vi ser inte bara

kroppen – vi talar dessutom om den! Det är just dessa samtal om kroppen som kommer att stå i fokus för de olika texterna i antologin. Det gemensamma temat för texterna är kropp-idrott men här finns olika inriktningar med kropp-

ling till samhälle, till genus och till språk.

Vid en första genomläsning av artiklarna är det ytterligare ett tema som verkar genomsyra flertalet texter, nämligen relationen mellan kropp och identitet. Inledningsvis menar också författarna att denna relation är typisk för vår tid och vårt samhälle: kroppen ingår i ett identitetsarbete där våra kroppsliga likheter och skillnader kommunicerar och uttrycker vilka vi är eller snarare vilka vi vill vara.

Författarna anger också i inledningen vilka "glasögon" de använt för att studera

vår tids samtal om kroppen. De intresserar sig för individuella och kollektiva uppfattningar om kroppen snarare än objektiva sanningar. Människors reflektioner kring den egna och andras kroppar skapar olika betydelser i olika sammanhang. Dessa socialt konstruerade uppfattningar om kroppen är texternas utgångspunkt.

För att förstå vad som är särskilt med vår tids intresse för och syn på kroppen beskriver Per Nilsson det moderna och senmoderna samhällets utveckling och kännetecken. Med breda penseldrag må-

Talet om kroppen – en antologi om kropp, idrott och kön

Birgitta Fagrell, Per Nilsson (red.)
Stockholm: HLS förlag 1998

Frågor kring kropp, kön, identitet och samhälle diskuteras i denna antologi. Sju författare granskar vår kulturs medvetenhet om det kroppsliga. Feministisk teori är en av infallsvinklarna. Hur skapas vår syn på könet, på kvinnligt och manligt? Och vad har det med idrott att göra? Boken sätter också in kroppsfixeringen i ett historiskt perspektiv. Vad är nytt i vår syn på kroppen, jämfört med tidigare perioder?

lar han upp en bild av vår tids allt mer tilltagande medialisering, konsumtions- iver, nya vetenskapliga fokuseringar på kropp och identitet, individualisering och avtraditionalisering. Färgerna för sina målande beskrivningar hämtar han från de stora samhällskritikerna Foucault, Giddens, Featherstone och Beck. Det handlar kort sagt om att vi som enskilda individer blivit allt mer sökande i frågor om vilka vi är, varifrån vi kommer och vart vi är på väg. Människans liv är inte längre en enkel stig att vandra, i stället ser vi möjligheter till vägval och därmed finns också inbakade tvivel. Det tycks som om vi blir uppfostrade i en anda av att det är upp till oss själva att utforma det egna livet, ta eget ansvar. Nilsson skriver: "Kroppen tenderar att bli den sista utposten – i en värld karaktäriserad av mångfald, snabba förändringar och globala risker." Vidare menar han att våra föreställningar om kopplingen mellan det yttre (kroppen) och det inre (själen) blir allt mer sammanflätad och därmed förstärks vår vilja att kontrollera och forma våra kroppar i en ständigt pågående process: "En ung vältränad och sensuell kropp kan i den samtida konsumtionskulturen uppfattas som ett moraliskt föredöme och vittna om god självdisciplin, medan en ful, tjock och otränad kropp kan anses vittna om moralisk slapphet och bristande självdisciplin."

Dolda värderingar

I den följande artikeln skriver Ylva Bergström om samhälleliga villkor för individens identitetskapande. Hon tar skolan och läroplanen (Lpo-94) som exem-

pel. Hon frågar sig vilka värden som framhålls inom skolan och hur dessa påverkar och utvecklar de enskilda individerna. Bergström menar att skolans läroplan

"En ung vältränad och sensuell kropp kan i den samtida konsumtionskulturen uppfattas som ett moraliskt föredöme och vittna om god självdisciplin, medan en ful, tjock och otränad kropp kan anses vittna om moralisk slapphet och bristande självdisciplin."

bygger på en mängd outtalade värden. Till exempel ifrågasätts uttrycken "västerländsk humanism", "kristna traditioner" och värdandet om "ett kulturarv". I läroplanen framställs dessa och andra värderingar som oproblematiske trots att de, som Bergström visar, egentligen är mångtydiga och svårtolkade. Bergström tolkar detta som essentialism, det vill säga att läroplanen "pekar" ut de essentiella värdena som bör hyllas utan att ta hänsyn till den ökande kulturella och sociala mångfalden bland

lärare och elever i det svenska samhället. Vidare för Bergström fram kritik mot skolans överföring av ansvar på den enskilde eleven och mot den hyllade individualismen. Bergström menar att detta är ett liberalt tankegodt och att: "Detta innebär att man (läs skolan) stänger dörren till den enskilde individens delaktighet till kollektiva överväganden om det rätta och det goda." Sammanfattningsvis handlar Bergströms kritik om att skolan i stället för att som i dag befrämja individualism och essentialism i framtiden bör främja möten, meningsflöden och kommunikation.

Lika samhällskritiska men med en delvis annan inriktning är de fyra följande artiklarna. Fokus ligger på relationen mellan kropp och genus. De tre författarna tar avstamp i feministisk teoribildning och ger exempel från idrottens värld för att diskutera hur sociala könsskillnader (genus) skapas, reproduceras och förändras.

Feminismens utveckling

I Birgitta Fagrells text berörs övergripande frågor om genus och feminism. Fagrell betonar hur samhällets historia och följdriktigt också idrottens historia hittills skrivits av män och att det därför behövs fler och delvis annorlunda beskrivningar av kvinnor. I likhet med Nilsson använder hon ett historiskt perspektiv för att teckna feminismens utveckling från politisk rörelse till vetenskaplig teoribildning. I kampen för en förändrad maktrelation mellan könen har kroppen kommit att spela en viktig roll. Kvinnors rätt att bestämma över sin egen kropp, över sexualitet och över reproduktion har varit och är en kamp mot

männens tolkningsföreträdare. Spänningen inom det som numera bör kallas för feminism, menar Fagrell vidare, har att göra med betoningen på antingen likhet eller särart mellan män och kvinnor. Oavsett analys och strategi bland feminister har det gemensamma målet varit jämlikhet och jämställdhet mellan könen, vilket under historiens lopp bland olika grupper ibland kan ha förväxlats med betoningen på likhet. Författaren visar också hur kombinationen genus och klass är nödvändig för att förstå komplexiteten i genusordningen, det vill säga hur den sociala organiseringen fungerar mellan könen.

Bejakad kvinnlighet?

Ett sätt att närma sig frågor om kroppen ur ett kvinnoperspektiv är att som Karin Redelius analysera texter av kvinnliga författare. Redelius visar hur olika feministiska perspektiv kan ge en ökad kunskap om relationerna mellan kropp, idrott och samhälle. Hon tar upp texter av den svenska litteraturvetaren och journalisten Nina Björk, den kanadensiska sociologen M. Ann Hall och den brittiska idrottsforskaren Jennifer Hargreaves. Det som skulle kunna bli en stolpig genomgång av olika perspektiv och teoretiska infallsvinklar blir i stället till en god pedagogisk och läsvänlig exposé tack vare de raka formuleringarna och det enkla ordvalet. Dessutom avslutar Redelius med några tankeväckande reflektioner när hon tolkar Björks text: "Att bejaka sin kvinnlighet handlar alltså till stor del om att förändra sin kropp, d v s måla ögonbryn, läppar, kinder och naglar samt att raka armhålor, bikinilinje och ben."

Och några rader därefter frågar sig Redelius: "Är det något en man behöver göra med sin kropp för att framstå som 'mer manlig' i vår kultur? Personligen kan jag inte komma på något annat än att bygga muskler."

Kvinnor och gymnastik

Tankar om kvinnlighet och manlighet aktualiseras ofta då män respektive kvinnor beträder det som uppfattas som varandras arenor. Om kvinnor och kvinnliga kroppar inom gymnastikvärlden skriver Jane Nilsson Gangnebien. Med ett historiskt perspektiv lyfter hon fram de kvinnliga pionjärerna inom svensk gymnastik. Då gymnastiken, i likhet med flera andra idrottsgrenar, just haft en roll i fostran till manlighet kom kvinnors krav på deltagande att ses som särskilt provocerande. Det fanns dock en öppning för kvinnorna genom den hälsoinriktning som fanns inom gymnastiken. Nilsson Gangnebien plockar fram intressanta historiska exempel på strategier för kvinnlig gymnastik som visar att föreställningar om maskulinitet respektive femininitet inte bara reproducerats inom gymnastikens värld utan även förstärkts: "Den manliga gymnastiken förmedlade bilder av en aktiv, rationell, kraftfull och stark kropp. Den kvinnliga gymnastiken stod för grace, skönhet, mjukhet och rytm". Nilsson Gangnebien menar att denna uppdelning nog varit till gagn eftersom den medfört att kvinnor har kunnat utveckla sin egen gymnastik. Hon undviker dock frågan om uppdelningen varit till gagn för kvinnor utanför gymnastiken.

Det historiska perspektivet tas också

upp av Suzanne Söderström i hennes artikel om kvinnors kroppar och fritidskultur. Utgångspunkten för artikeln är den kvinnliga kroppen betraktad som en spelplan där olika kamper utspelas, dels mellan män och kvinnor, dels mellan kvinnor från olika sociala grupper. En yrkeskår som deltagit i denna kamp om kvinnors kroppar är läkarna, enligt Söderström. Den kvinnliga biologiska kroppen kom i läkarnas perspektiv att ses genom ett slags sjukdomsraster. Exempelen i artikeln på hur kvinnors deltagande i idrotts- och fritidsaktiviteter begränsades och motarbetades får läsaren att se tydliga paralleller till dagens debatt. Kvinnors deltagande i idrotts-sammanhang ansågs äventyra både deras "kvinnlighet" och reproduktionsförmåga, skriver Söderström. Den nya samhällsordningen (industrialiseringen och uppdelningen mellan arbete/fritid, privat/offentligt) kom att förpassa kvinnorna till hemmen där de ensamma fick ansvaret för uppfostran av pojkar och flickor. Så småningom uppstod en maskulinitetskris till följd av att kvinnor uppfostrade framtidens män och då kom idrotten att fylla en slags uppfostringsfunktion där vuxna män kunde uppfostra de unga pojkarna. Detta historiska förlopp är också en anledning till att den statliga och kommunala fritidspolitiken tenderar att utgå från pojkars och mäns livsvärld, skriver Söderström. Och vad händer med kvinnornas fria tid? Söderströms slutsats är att vi inte vet särskilt mycket om vad kvinnor finner meningsfullt att göra på sin fritid och hon slår därför ett slag för ökad feministisk forskning på området.

Den avslutande delen av antologin

berör språkets roll för vår förståelse av idrott och kropp. Håkan Larssons artikel handlar just om hur kvinnliga och manliga idrottare iscensätts och vilken betydelse som tillskrivs idrotten för dessa kvinnor och män. Han tar hjälp av den franska poststrukturalisten Julia Kristevas tänkande. Kortfattat kan man säga att det handlar om vilka värden vi tillskriver pojkar och flickor och hur dessa värden hänger samman: "Vi talar om flickor och pojkar så som vi vill att de ska vara." Men Larsson pekar på att det sätt som vi talat om pojkar och flickor inom idrotten också är motsägelsefullt; att tjejer som idrottar omtalas som "manhaftiga" trots att många vill se fler kvinnor inom idrotten. Larsson tar också upp betydelsen av talet om sexualitet för idrotten från relationen mellan heterosexualitet och homosexualitet. Artikeln belyser och analyserar vidare hur "naturliga" och "självklara" tillskrivningar av manlighet och kvinnlighet tydliggörs och förstärks inom idrotten. Ett avslutande exempel i Larssons artikel är hur det som benämns som respektive lands nationalsport blir till en slags arena för att skapa och stärka den manliga könsidentiteten, det vill

säga hur kön och nation hänger samman och hur den massmediala bevakningen är med i detta spel.

Boken i sin helhet har breda ingångar till diskussionen om kropp, idrott och kön. Kanske är ansatsen alltför bred – frågorna är stora och komplexa. Å andra sidan saknas diskussioner om etnicitet och ålder, dimensioner som är nog så viktiga för en diskussion om vår tids kroppslighet. Flertalet av artiklarna har belysande exempel men det är framförallt den teoretiska ansatsen som tar plats. Ibland hänger inte de teoretiska avsnitten riktigt samman med exemplen och som läsare känner jag mig ibland frustrerad i väntan på den utlovade empirin. De teoretiska perspektiven överlappar dessutom varandra i flera artiklar vilket kan ses som ett misstag i redigeringsarbetet. Bokens fördelar är, med samma argument, det rika flödet av perspektiv. Ifrågasättandet av det självklara och en skön frånvaro från förslag på åtgärder – något som annars kunde vara tänkbart i en bok som denna – gör antologin till en tankeväckande läsning. De olika författarna tar inte bara tag i talet om kroppen utan för dessutom samtalet vidare.

Jesper Fundberg är doktorand i etnologi vid Stockholms universitet och undervisar vid Södertörns högskola.

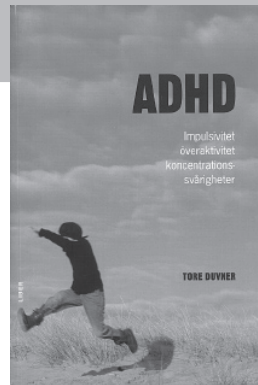
Ny litteratur

Elevernas tid och skolans tid

Ingrid Westlund 1998

Lund: Studentlitteratur

■ Tiden i skolan är av tradition strikt organiserad, men denna ordning börjar ifrågasättas. En ny syn på lärandet och på vad skolan ska innebära medför gradvis ett nytänkande även när det gäller scheman och timplaner. Författaren vill stimulera diskussionen kring detta. Hon skriver om olika perspektiv på tid, tar upp filosofers tankar om detta såväl som elevers; beskriver skolans organisering av tid, och föreslår mera flexibla lösningar. Tidsterrorn är något vi alla socialiseras till och boken ger många tankeställare kring detta. Boken bygger delvis på författarens doktorsavhandling "Skolbarn av sin tid. Skolbarns upplevelser av tid" (1996).

ADHD. Impulsivitet, överaktivitet, koncentrationssvårigheter

Tore Duvner 1998

Stockholm: Liber

■ Intensiva, impulsiva barn som trots god intellektuell förmåga har svårt med skolarbetet kan i dag få diagnosen ADHD - Attention Deficit Hyperactivity Disorder. Handikappet innebär att barnen inte kan reglera och kontrollera sin aktivitetsnivå. Ofta åtföljs det av andra brister, till exempel inom perception, motorik och läs- och skrivförmåga. Duvner ger en bild av hur svårigheterna yttrar sig och en bred översikt över olika stöd- och behandlingsåtgärder. Om symptomen inte uppmärksammas och barnen inte får hjälp i tid är risken stor att de misslyckas i skolan och kanske utveckla asocialitet, psykisk sjukdom och missbruk, menar författaren.

Stadsbarndom. Om barns vardag i en modern förort

Bodil Rasmusson 1998

Doktorsavhandling

Lund: Meddelanden från Socialhögskolan 1998: 7

■ Stadsbarn är i många fall ett barn, men vad vet vi om stadsbarndomen? Bodil Rasmusson vill fånga barns perspektiv på sin urbana livsmiljö, men också diskutera hur barnmiljöer i staden formas, av vilka och varför. Hon ger en bred beskrivning av forskningen kring barn i staden och tar upp teoretiska perspektiv på barndomen och den moderna tiden. Den empiriska studien bygger på material av och kring 28 förortsbarn – intervjuer, teckningar, dagböcker etcetera. Barnen bidrar i hög grad till att skapa sina livsutrymmen, både individuellt och kollektivt, konstaterar författaren. De använder sig

av den fysiska och sociala miljön för att skapa mening, kompetens, identitet och för att bearbeta sina erfarenheter.

Man ville vara hjälte... Unga kriminella om faktiskt våld och filmvåld

Gudrun Uddén 1998

Stockholm: Våldsskildringsrådet nr 20

■ Vilken roll spelar medievåldet för det verkliga våldet? Har unga män som begår brott inspirerats av våldsskildringar på film och TV?

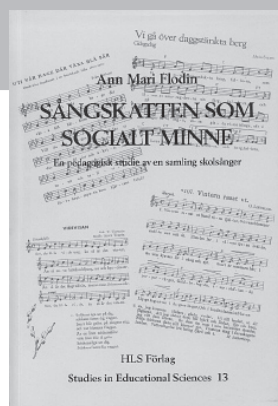
Det är frågor som i mycket hög grad hör till vår tid och som inte kan ges ett säkert svar. Ett sätt att närma sig området är att som terapeuten Gudrun Uddén höra vad några kriminella unga män själva tänker om sambandet mellan medievåld och verkligt våld. Hon har djupintervjuat åtta killar i åldern 15-19 år. Några generella slut-

satser dras inte av materialet, till det är det alltför litet, men det finns en samstämmighet i intervjuerna som pekar på några tendenser, enligt Uddén. Pojkarna skiljer mellan medievåld och verkligt våld, och menar att konflikter och provokationer är de vanligaste orsakerna till våldshandlingar. De menar att sambandet mellan deras egna normer för våld och mediernas normer för det samma är svagt, men actionfilmer med våldsinslag är samtidigt synnerligen viktiga ingredienser i deras tillvaro och tänkande.

Perspektiv på bedömning av kunskap

B. Ljung och A. Petterson (red.) 1998
Stockholm: Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm

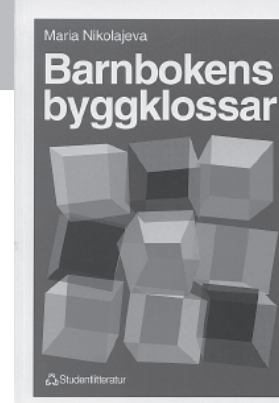
■ Kunskapsbedömning – vad är det och hur går det till? Kring denna fråga kretsar innehållet i boken. Tretton författare, medlemmar i ett forskarnätverk, har bidragit med varsin artikel. Texterna kretsar kring tre områden: bedömning av yrkeskompetens, till exempel sjuksköterskor; bedömning inom vissa kunskapsområden, till exempel hemkunskap; och elevers självbedömning. Diskussionen om kunskapens många dimensioner tas upp, liksom ett övergripande perspektiv på kvalitet inom högskolan.

Sångskatten som socialt minne. En pedagogisk studie av en samling skolsånger

Ann Mari Flodin 1998
Doktorsavhandling
Studies in Educational Sciences 13
Stockholm: HLS Förlag

■ 1941 fick alla folkskoleseminarister i Sverige en fråga om vilka sånger de kunde innan de började på seminariet. Denna enkät utgör det empiriska underlaget för denna studie. De 240 sånger som nämndes oftast grupperas efter sin tematik, några analyseras mera ingående. Varför fanns just dessa sånger starkast i studenternas minne? Hur skapas en sådan tradition? Och vad spelar sångskatten för roll för vårt kulturarv? Ann Mari Flodin utgår från teorier om det kollektiva minnet och om

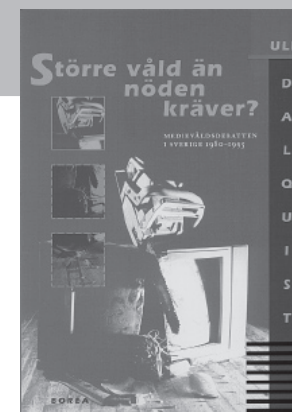

social reproduktion när hon närmare går in på dessa frågor.

Barnbokens byggklossar

Maria Nikolajeva 1998
Lund: Studentlitteratur

■ Barnlitteraturen är ett oftast förbiset forskningsområde inom litteraturvetenskapen. Särskilt formaspekter i barnlitteraturen är föga utforskade, medan historiska perspektiv och pedagogiska aspekter uppmärksammats mera. Maria Nikolajeva använder här modern narratologi (berättelse-teori) för att granska ett antal välkända barnböcker, exempelvis Anne på Grönkulla och Mio, min Mio. Hon tar bland annat upp: Hur är texterna uppbyggda? Hur tecknas miljöer, karaktärer, tidsdimensionen? Vilken berättarteknik har författarna använt?

Större våld än nöden kräver? Medievåldsdebatten i Sverige 1980-1995

Ulf Dalquist 1998
Doktorsavhandling
Umeå: Boréa

■ Medievåldet har som bekant debatterats flitigt de senaste decennierna. Dalquist beskriver och analyserar denna debatt under femton år, 1980-95, samt ställer de dominerande argumenten i relation till forskningsresultaten om mediepåverkan. Författaren konstaterar bland annat att den vetenskapliga kunskapen om medieeffekter förändras när den når den allmänna debatten. Fördomandet av medievåldet kan snarast ses som ett led i konstruerandet av en idealbild av "det goda samhället" och "den goda människan", menar han.

AKTUELLA AVHANDLINGAR

Lars Karlsson 1998

Leka, lära, öva, arbeta, verkskapa:
Elsa Köhler, en österrikisk
aktivitetspedagog i Sverige
Pedagogik, Lunds universitet

Philip Lalander 1998

Anden i flaskan: alkoholens betydelse i olika ungdomsgrupper
Sociologi, Göteborgs universitet

E Ahlner Malmström 1998

En analys av sexåringars bildspråk: bilder av skolan
Pedagogik, Lunds universitet

Kristina Bartley 1998

Barnpolitik och barnets rättigheter
Sociologi, Göteborgs universitet

Anne-Mari Folkesson 1998

Muntlig framställning i årskurs 5: utveckling av kriterier för bedömning
Pedagogik, Lunds universitet

Lisbet Lindholm 1998

Den unga människans hälsa och lidande
Vårdvetenskap, Åbo akademi

Gunilla Lindén 1998

Att bli fosterbarn i tonåren: om frigörelsen från internaliserade föräldraobjekt
Psykologi, Lunds universitet

Martin Ward 1998

Barn & brott av vår tid?: självdeklarad ungdomsbrottslighet 1971 och 1996
Kriminologi, Stockholms universitet

Ann-C Vallberg Roth 1998

Könsdidaktiska mönster i förskolepedagogiska texter
Pedagogik, Lunds universitet

Haukur Viggósson 1998

I fjärran blir fjällen blå: en komparativ studie av isländska och svenska grundskolor samt sex fallstudier om närhet som en förutsättning för pedagogiskt ledarskap
Pedagogik, Lunds universitet

Göte Dahland 1998

Matematikundervisning i 1990-talets gymnasieskola: ett studium av hur en didaktisk tradition har påverkats av informationsteknologins verktyg
Pedagogik, Göteborgs universitet

Sten-Sture Olofsson 1998

Kvinnliga rektorers ledarstil i svensk grundskola
Pedagogik, Lunds universitet

Håkan Larsson 1998

"Att bli bra, eller bara snacka med kompisar": en studie om idrott och genus
Idrottspedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm

Stig-Arne Berglund 1998

Val av livsstil: problemungdomars sätt att hantera verklighet och konstruera identitet
Sociologi, Umeå universitet

Bengt Bengtsson 1998

Ungdom i fara: ungdomsproblem i svensk spelfilm 1942-62
Filmvetenskap, Stockholms universitet

K G Hammarlund 1998

Barnet och barnomsorgen: bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt
Historia, Göteborgs universitet

CENTRUM FÖR BARN- OCH UNGDOMSVETENSKAP

– ett forum för alla med intresse för barn och unga

Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap vid Lärarhögskolan i Stockholm är sedan 1988 en viktig mötesplats för alla med intresse för barn och ungdomar. Vi som arbetar här har som uppgift att skapa kontakt mellan forskare och praktiskt verksamma – till exempel lärare, barnomsorgspersonal, föräldrar. Vi ordnar seminarier, föreläsningar, kurser, möten och konferenser; ger ut böcker och tidskriften LOCUS.

Som medlem i Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap får du kontinuerligt information om våra evenemang. Medlemskapet är helt gratis och innebär inga förpliktelser. Anmäl dig via e-post till Lena.Sternhoff@lhs.se, eller ring 08-737 56 39. Information finns på <http://www.lhs.se/centrbuv/centrbuv.htm>

Centrums personal:

Fil. dr **Britta Jonsson** är föreståndare och samordnare för ungdomssektionen.

Tel. 08-737 56 92, e-post: Britta.Jonsson@lhs.se

Fil. dr **Kajsa Ohrlander** är samordnare för barnsektionen.

Tel. 08-737 56 43, e-post: Kajsa.Ohrlander@lhs.se

Fil. kand. **Kerstin Borhagen** är projektassistent.

Tel. 08-737 56 93, e-post: Kerstin.Borhagen@lhs.se

Fil. kand. **Tilda Maria Forselius** är redaktör för LOCUS.

Tel. 08-737 55 85, e-post: Tilda-Maria.Forselius@lhs.se

Professor **Bengt-Erik Andersson** är styrelseordförande.

Tel. 08-737 56 37, e-post: Bengt-Erik.Andersson@lhs.se

Lena Sternhoff är assistent.

skriv till **LOCUS!**

Locus-redaktionen vill att tidskriften ska utformas utifrån levande kontakt med läsekretsen. Därför vill vi veta vad du som läsare tycker om tidskriften, om du har önskemål om artiklar kring särskilda ämnesområden, eller om du rentav kanske vill medverka på ett eller annat sätt.

Hör av dig – helst via e-post, men vanligt brev eller telefonsamtal går också bra. Adresser finns i redaktionsrutan nedan.

LOCUS nr 3/98 · årgång 10

LOCUS utkommer med fyra nummer per år och utges av Centrum för Barn- och ungdomsvetenskap vid Lärarhögskolan i Stockholm. ISSN: 1100-3197.

Redaktion

Ansvarig utgivare: Eskil Franck. *Redaktör:* Tilda Maria Forselius. *Adress:* Lärarhögskolan i Stockholm, Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap, Box 34103, 100 26 Stockholm. *Telefon:* 08-737 55 85. *Telefax:* 08-737 56 94. *E-post:* Locus@lhs.se. *Besöksadress:* Konradsberg, Gjørwellsgatan 16 A. *Redaktionskommitté:* Bengt-Erik Andersson, Tilda Maria Forselius, Britta Jonsson, Kajsa Ohrlander, Kerston Borhagen.

Form och produktion

Grafisk form: Emelie Bernhard. *Sats & tryck:* T-Tryck, Stockholm 1998.

Prenumeration

Prenumerationen kostar 200 kr/år inklusive porto, enstaka nummer 50 kr plus porto. E-post: Locus@lhs.se